

Eyruz MƏMMƏDOV

ERMƏNİ TƏXRİBATI

(Sumqayıt, fevral 1988-ci il)

Faktlar və mülahizələr

Эйруз МАМЕДОВ

АРМЯНСКАЯ ДИВЕРСИЯ

(Сумгаит, февраль 1988 года)

Факты и рассуждения

Eyruz MAMEDOV

ARMENIAN SABOTAGE

(Sumqayıt, February 1988)

Facts and discourses

Баки – 2005
Баку – 2005
Baki – 2005

Rəyçi:
tarix elmləri doktoru, professor
Həqiqət Aslanov

Redaktor:
Hacı Ağəddin Mansurzadə

*Kitab Sumqayıt Gənclər, İdman və Turizm
Baş idarəsinin sifarişilə çap olunur.*

Eyruz Məmmədov. Erməni təxribatı (Sumqayıt, fevral, 1988-ci il).
Faktlar və mülahizələr. – Bakı: Mütərcim, 2005, 64 səh.

Yığılmağa verilib: 03.02.05. Çapa imzalanıb: 16.02.05.
Format: 84x108 1/32. Ofset çap. Həcmi: 3,75 ç.v.
Qarnitur: Times. Tiraj 2000. Sifariş .

«Mütərcim» TM. Bakı, R.Rza, 125.
Tel.: 499 21 44

«Bəxtiyar 04» mətbəəsində çap olunmuşdur.

M $\frac{4702060000}{026}$ 10-05

© E.Məmmədov, 2005

Ö N S Ö Z

1988-ci ilin fevral ayında Sumqayıtda erməni millətçiləri tərəfindən törədilən qanlı aksiyanı dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan həqiqətlərini söyləmək, haqq səsini ucaltmaq barədə fikirləşən ziyalıları barmaqla saymaq olar. Sumqayıt hadisələrini fakt və sənədlərdə araşdırıb, üzə çıxaran, ermənilərin törətdikləri cinayətlərin növbəti halqası kimi erməni terror təşkilatının əməllərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqda jurnalist Eyruz Məmmədovun xidmətləri danılmazdır. O, Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökünü, mahiyyətini ətraflı araşdırmış, öz müşahidələrinə söykənərək, böyük zəhmət hesabına *"28-dən 29-na keçən gecə"* adlı sənədli publisistik kitab yazıb, ərsəyə gətirmişdir. Əlinizdə tutduğunuz bu kitab həmin sənədli əsərin "Erməni təxribatı" adı altında Azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan qısaltılmış variantıdır.

Eyruz Məmmədovun müxtəlif səpkili yazıları Sumqayıtda baş verən hadisələrin ilk günlərindən o vaxtkı nüfuzlu qəzet və jurnallarda dərc olunmuşdur. Sumqayıtda hadisəyə siyasi qiymət verilməsi barədə də dərinlən fikirləşmiş, "Sumqayıtın əks-sədası" tammetrajlı, "Sumqayıtın əks-sədası-2" beş seriyalı sənədli filmlərin ssenarilərini də yazmışdır. Böyük zəhmət hesabına araya-ərsəyə gələn bu sənəd əsərləri xalqımızın başına gətirilən soyqırım siyasətinin ermənilər, onların xaricdə yaşayan havadarları tərəfindən aparılması, millətə xəyanət olduğunu dünya xalqlarına çatdırmaqda əhəmiyyətli rolu olan bu kitab gələcəkdə də faydalı olacaqdır.

E.Məmmədovun apardığı tədqiqatlar, araşdırmalar ayrı-ayrı insanlarla, o cümlədən erməni millətindən olan dırnaqarası vətənpərvərlərlə görüşü həm vaxt baxımından, həm də dözümlülük cəhətdən ağır olsa da, bu çətin və məsuliyyətli işin öhdəsindən gəlməsini çox yüksək qiymətləndirirəm. Kitab xalqımızın haqlı olmasını dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqda müəllifin atdığı ən uğurlu addımlardan biridir.

Əvəz Mahmud Lələdağ

1985

-ci ildə ölkədə (SSRİ məkanında) yenidənqurma siyasəti bir çox xalqların gözlərini açdı. Təhrif olunmuş dünənimizi, keçmişimizi bütün çılpalığı ilə gördük. İnandığımız adamlara, pərəstiş etdiyimiz insanlara, ideyalara münasibətimiz kökündən dəyişdi. Ölkədə ictimai-siyasi proseslər sürətlə inkişaf edirdi. Demokratik qüvvələr, kütləvi informasiya vasitələri Kommunist Partiyasına qarşı kəskin hücumlar edir, ətaləti, durğunluğu, mühafizəkarlığı, hər cür məhdudluğu, ayrışikliyi aradan qaldırmağı tələb edirdilər. Ölkəni fikir ayrılığı bürümüşdü. Meydan siyasətçilərinin sayı artmaqda idi. Hamı tənqid edir, hamı məsləhət verirdi, işləmək istəyənlərin sayı isə azalırdı. Ölkə yavaş-yavaş tənəzzülə uğrayırdı. Xarici kəşfiyyat mərkəzləri, institutlar, konqresmenlər Sovetlər ölkəsində demokratiyanın inkişafına kömək pərdəsi altında öz dağıdıcı funksiyalarını məharətlə həyata keçirirdilər. Onlar ayrı-ayrı demokratları müdafiə edir, maliyyələşdirir, təlimatlandırır, yeri gəldikdə isə onları satın alırdılar. Öz dağıdıcı mövqelərini möhkəmlətmək üçün milli münasibətlər real variant idi. Yüzə yaxın millətin və xalqın nümayəndələrinin təmsil edən Sovetlər ölkəsində ədavət salmaq böyük iğtişaslara səbəb ola bilərdi. Belə kütləvi iğtişəslər isə yenidənqurma elan olunduqdan sonra baş verdi. 1986-cı il Alma-Ata, 1988-ci il Sumqayıt, 1989-cu il Tbilisi, 1990-cı il Bakı, 1991-ci il Vilnus hadisələri milli şüurda dəyişiklik etdi. SSRİ-yə və mərkəzdəki rəhbərlərə qarşı nifrət gücləndi. Ayrı-ayrı respublikalarda keçirilən mitinqlərdə SSRİ-nin tərkibindən çıxmasını elan edirdilər. Ermənilər bütün bunlardan məharətlə istifadə edib Dağlıq Qarabağ haqqında qondarma problemini bütün dünyaya bəyan etdi. Onlar yenidənqurmada bir tarixi şans kimi istifadə etmək istədilər, lakin yanıldılar. Xaricdə yaşayan erməni lobbisi öz həmvətənlərinə külli miqdarda vəsait ayırdılar. Onlar çirkin vasitələrdən istifadə edir, Sumqayıtı ermənilərin genosidi adlandı-

rırdılar. Bununla da onlar azərilər haqqında düşmən obrazı yaratmaqla Azərbaycan xalqını başkəsən, quldur kimi bütün dünya ictimaiyyətinə təqdim etməyə çalışırdılar. Əlbəttə belə bir ədalətsiz və əxlaqsız oyunda susmaq olmazdı. Çünki Sumqayıt Dağlıq Qarabağ hadisələri ilə sıx bağlı idi. Qarabağ probleminin kökləri isə dərinidir. Torpaq iddiasında olan ermənilər bu məsələni dəfələrlə qaldıraraq, tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində istəklərinə nail olmuşdular. Sumqayıt hadisələrini araşdırmazdan əvvəl Dağlıq Qarabağın yaranma tarixinə az da olsa ekskurs etmək pis olmazdı. Sözsüz ki, onun qaynaqlarından biri doğma şəhərim Sumqayıta, onun yaratdığı fevral faciəsinə gətirib çıxaracaqdır.

* * *

Tarix üzərində qələbə çalmaq mümkün deyil. Ayrı-ayrı dövrlərdə, ayrı-ayrı şəxsiyyətlər tarixi saxtalaşdırmaq istəyiblər. Zor gücünə edilən bu təzyiqlərin ömrü uzun olmayıb. Vaxt, zaman, şüur hər bir hadisəyə özünün real və obyektiv münasibətini bildirib. Vaxtında hadisəyə qiymət verməyin özü hünər tələb edir. Tarixi şəxsiyyətlər də o vaxt hörmətə minirlər ki, real hadisələrə yamaq vurmaqdan çəkinirlər. Lakin təəssüflər olsun ki, tarixdə belə şəxsiyyətlərə az təsadüf olunur. Erməni milləti də belədir. Onların ən böyük səhvi və məğlubiyyəti isə milli ideologiyayı saxtakarlıq və böhtan üzərində qurmalarıdır. Belə bir ideologiya bir millət kimi onları dünya ictimaiyyəti arasında nüfuzdan, hörmətdən salır. Belə ki, saxta ideologiyayı dünya ictimaiyyəti qəbul eləmir. Ən böyük qəbahət isə ondan ibarətdir ki, hadisələrin, tarixi faktların əsl mahiyyətini ermənilər erməni xalqından həmişə gizlətmişlər. **Tarixdən bəllidir ki, ermənilər Qarabağa İrandan köçmüş etnik qrupdur. 1805-ci ildə erməni kilsəsinin arxiepiskopu Sisianova yazdığı məktubda göstərir ki, ermənilər haqsız təzyiqlərə, təzyiqlərə məruz qalırlar və onların Yelizavetpol və İrəvanda məskunlaşmasına icazə versin.**

1877-79-cu illərdə Türkiyə ilə Rusiya arasında müharibə qurtardıqdan sonra ermənilərin Qafqaza yeni axını başladı. Qars vilayətinə 50 min erməni köçürüldü. Həmin illərdə Qafqazda yaşayan 1 milyon 300 min erməninin 1 milyonu köçkün idi. 1896-cı ildə general Şeremetyevin çara yazdığı məlumatda Qafqazda 900 min erməninin yaşadığı söylənir. 1908-ci ildə onların sayı 1 milyon 300 minə çatır. Ümumiyyətlə, 13 ildə (1896-1908) Qafqaza köçürülənlərin sayını bilmək üçün aşağıdakı cədvəl diqqət yetirmək kifayətdir.

1	Ermənilər	1 milyon
2	Polyaklar	17.264
3	Çex	2041
4	Latışlar	4561
5	Moldavanlar	2724
6	Yunanlar	82043
7	Yəhudilər	30890
8	Estonlar	5241
9	Aysorlar	5028

Bu rəqəmlər 1897-ci ilə aiddir. 1917-ci ildə bu rəqəm 6 milyon 318 minə çatmışdır. Bu illər ərzində Qafqaza ümumi əhalinin 25 faizi qədər adam köçürülmüşdür. Bununla rus imperiyası öz kolonial siyasətini davam etdirir, Qafqazda öz dayaqlarını möhkəmləndirirdi. Yerli əhali köçkünlərin topaqlarında sərhəd qoyulmasına qraf Voronsov tərəfindən icazə verilmirdi. Bu da qanunsuz olaraq torpaqların zəbt olunmasına gətirib çıxarırdı.

* * *

Ermənilərin apardıqları yaltaq və ikiüzlü siyasət onlara hörmət gətirmirdi. Bunu onların özləri də yaxşı başa düşürdülər. Apardıqları siyasəti ümumi bir məcraya yönəltmək üçün yeni bir təşkilatın yaradılması zərurəti ortaya çıxırdı. XIX əsrin axırlarında yaratdıqları Daşnaksütyun partiyasının yara-

dılması da zərurətdən doğurdu. Əsrin axırlarında yaradılan bu partiya XX əsrin əvvəllərində öz fəaliyyətini gücləndirdi. 1905-ci ildə azərbaycan-erməni çaxnaşmasından sonra onlar daha aktiv işləməyə başlayaraq terror aktlarından məharətlə istifadə edirdilər.

Əsrin əvvəllərində daşnakçılar Qafqazda inqilab əhval-ruhiyyəsində idilər. Onlar yaşadıqları yerlərdə yerli hökuməti yıxmaq və özlərinin Ermənistan Demokratik Respublikasını yaratmaq fikrində idilər. Bunun üçün müxtəlif komitələr, özəklər yaradıldı. **Bakıda "Voskanapad", Tiflisdə "Böyük şəhər", "Mede Kaçak", Batumidə "Pivaqankist", Qarsda "Djarapet", İrəvanda "Mirkastan", Aleksandropolda "Kar", Şuşada "Aparaz" və s.** bütün bu komitələr Tiflisdə yerləşən "Şərq bürosu"na tabe idi.

Partiyanın ciddi maliyyə sistemi var idi. Belə ki, partiyanın hər bir üzvü aylıq əmək haqqının 2 faizini partiyanın büdcəsinə keçirməli idi. Üzvlük haqlarının verilməsi ciddi nəzarət altında idi. Sözsüz ki, partiyanın büdcəsi təkcə üzvlük haqları ilə dolmurdu. Ayrı-ayrı mühazirələrdən, konsertlərdən, tamaşalardan, lotoreya oyunlarından, xeyriyyə tədbirlərindən partiyanın fonduna vəsait keçirilirdi. Partiyanın büdcəsinə nəzarət güclü idi. Belə ki, 1907-ci ilin oktyabr ayından 1908-ci ilin dekabrın 31-nə kimi olan məlumatlara görə aylıq üzvlük haqları yerli özəklər tərəfindən aşağıdakı kimi ödənilmişdir. "Sarı" 29 m.90 q., "Büreq" 11m 12 mq., "Aparaj" 11m 49., "Mrav" 4 m 10 q., "Çayr" 19 m 50 q., "Krak"16 m 99., "Zayruit" 85 m 35q. və sair. Təkcə aylıq gəlir 926 manat 85 qəpik olmuşdur. Həmin məbləğin 893 manat 2v qəpiyi təbliğat işlərinə xərclənmişdir.

* * *

1987-ci ildə Parisdə akademik A.Ağanbekyan erməni elitası qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın iqtisadi baxımdan Azərbaycandan alınıb Ermənistana verilməsini qanunauyğun hesab etmişdir. Akademikin məlum bəyanatını analiz etməzdən əvvəl bir az keçmişə qayıtmaq pis olmaz. Sov.İKP MK-nın Baş katibi M.S.Qorbaçov 1985-ci ildə ye-

nidənqurmanı elan etdi. Ölkədə islahatlara geniş yer verildi. İdeologiya sahəsində çalışanlar, ilk növbədə kütləvi informasiya vasitələrinin bir çox redaktorları dəyişdirildi və onların yerlərini demokratiya arxasında pərdələnmiş radikal qüvvələr tutdu. Yeni təfəkkür ideyası otaya atıldı. Ölkədə demokratiyaya meyl gücləndi. Lakin bu yenidənqurmada və demakratiyadan öz məqsədləri üçün istifadə edənlər də tapıldı. Təkcə daxili qüvvələr yox, xarici qüvvələr də bu şansı özəllər üçün istifadə etməyə başladılar. Onlara hər cür qida verən, müxtəlif pozitiv və qeyri-pozitiv meyilləri müdafiə edən də elə M.S.Qorbaçovun özü oldu. SSRİ-nin bu hilderini Qərbdə dəstəkləyir və onun islahatlarına yaxından köməklik göstərirdilər.

* * *

Yenidənqurmada istifadə edilən ermənilər və onların xaricdəki lobbisi Dağlıq Qarabağ problemini lazımi səviyyədə təşkil etmək üçün kifayət qədər siyasi və sosial baza yaratmaq fikrinə düşdülər.

DQMV-nın, habelə Ermənistan dövlət, ictimai-siyasi xadimləri tez-tez xalq arasında görünür, özlərinin bədnam siyasətlərini həyata keçirməyə çalışır, insanların şüurunu dəyişməyə cəhd göstərirdilər. 88-ci ilin fevralın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə **Erməni Qriqoryan kilsəsinin katalikosu Vazgenin çıxışından bəzi məqamları nümunə gətirmək pis olmazdı.**

"Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsini mən tamamilə qanuni, Konstitusiyaya uyğun və təbii hesab edirəm... Bu günlər bizim xaricdəki kilsə təşkilatlarından çoxlu məktub alıram, onlar mənə zəng vururlar ki, Sovet hökumətinə müraciət edim və xahiş edirəm ki, Dağlıq Qarabağ məsələsinin Sovet İttifaqının Konstitusiyasına və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti xalq deputatları sovetinin qərarına əsasən ədalətlə həll etsin. Mən bu bəyanatları da işə qoşmuşam və bizim hörmətli Mixail Qorbaçova teleqram vurub xahiş etmişəm ki, bunu DQMV erməni əhalisinin xeyrinə həll olunmasına kömək etsin... Mən sizi

əmin edirəm ki, DQMV məsələsi Moskvada, SSRI-də millətlərin öz müqəddaratını təyin etmək hüququna əsasən həll olunacaqdır... Məsələni bizim xeyrimizə həll olunması naminə sakit halda, ağılla, təmkinlə işin axırını gözləməliyik. Belə təhlükəli vaxtda son dərəcə təmkin və uzaqgörənlik nümayiş etdirmək, Ermənistanda, Azərbaycanda milli münafişəyə yol verməmək üçün erməni-Azərbaycan qardaşlığını göz bəbəyi kimi qorumaq lazımdır. Əmin olun ki, DQMV məsələsinin həllində sizə hər cür köməklik etmək istəyən xaricdəki ermənilərin də iradəsi məhz belədir. Əks təqdirdə biz məğlubiyyətlə üzləşə bilərik. Bizim məqsədimiz öz hərəkətlərimizlə ədalətə mane olmaq yox, onun qələbə çalmasına nail olmaqdır... Ehtiyatlı olun, mənim çağırışıma və ata nəsihətimə əməl edin. Bütün erməni xalqının patriarxı kimi mən öz Vətənim və millətim qarşısında böyük məsuliyyət hissi ilə sizə müqəddəs İncil adından müraciət edirəm. Allah hamınıza yar olsun".

1988-ci ilin fevralın 26-da şair Silva Kaputikyan Ermənistanın milli televiziyası ilə çıxış etdi. Silva öz xalqına müraciətlə deyirdi ki, srağagün məni və Zori Balayanı Moskvada Sov.İKP MK katibi A.N.Yakovlev, dünən isə M.S.Qorbaçov qəbul etdi. Biz onlara dedik ki, əsrin əvvələrindən Stalinin millətçi siyasətinin nəticəsində Dağlıq Qarabağ Azərbaycana verilmişdir. İndi tarixdə buraxılan səhv düzəldilməlidir. Biz tez-tez Dağlıq Qarabağ sözünü işlədirdik. Qorbaçov qeyd elədi ki, Qarabağın qədim adı "Artsax"dır. Onun bu sözündən aydın oldu ki, Qorbaçov nəinki real vəziyyəti, habelə Qarabağın tarixini də yaxşı bilir. Biz Qorbaçovu dəstəklədiyimizi sübut etmək üçün ona dedik ki, DQMV-nin əhalisi onun yenidənqurma siyasətini bəyənir və müdafiə edirlər. Keçirilən mitinqlərdə onun portretlərinin meydana olması ona qarşı məhəbbətdən irəli gəlir. Qorbaçov qeyd etdi ki, ölkədə bir sıra milli problemlər toplanıb, onlar bu yaxınlarda Mərkəzi Komitənin plenumunda həll olunmalıdır. Və qeyd etdi ki, DQMV onun daimi nəzarəti altında olacaq. Bizi qəbul etdiyi üçün ona minnətdarlığımızı bildir-

dik. Belə ki, dünyanın ən böyük dövlətinin başçısı, ölkə prezidentlərinə adətən 10-15 dəqiqə vaxt ayırır, bizimlə isə bir saat söhbət etdi.

Silva Kaputikyan çıxışında bütün erməni əhalisinə, gənclərə müraciət edərək dedi ki, Qarabağ tarixən Ermənistanın olub. Bizim əsas məqsədimiz hər iki torpağı birləşdirmək deyil, əsas məqsəd tarixən bizə vurulan yaranı sağaltmaqdır. Tarixi ədalətsizlik bərpa olunmalıdır. Xalqımız böyük faciələrə düçar olub, lakin xalqımız müdrik xalqdır. Biz öz müdriklərimizi Qorbaçova köməklikdə göstərməliyik. Çünki yenidənqurmanın, demokratiyanın düşmənləri çoxdur, onlar bir cəbhədən çıxış edib, bizim planları poza bilərlər. Buna görə hər bir vaxt ona kömək etməli və tarixi torpaqlarımızı qaytarmalıyıq.

* * *

Sumqayıt hadisələrinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində erməni millətçilərinin, onların Moskvada və xaricdəki havadarlarının əli vardır. Sumqayıtda qan tökməklə onlar bütün dünyaya car çəkmək istəyirdilər ki, azərbaycanlılar erməniləri dinc yaşamağa qoymur, onları fiziki və mənvi cəhətdən məhv etmək istəyirlər. Həmin günlər ərəfəsində ermənilərin Sumqayıtdan kütləvi surətdə getmələri, əmanət kassalarından pulları çıxartmaları və s. hərəkətləri mərhum akademik Z.Bünyadovun "Poçemu Sumqait?" adlı maraqlı analitik məqaləsində də ayrıca qeyd olunmuşdur. Maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, İçveçdən gəlmiş Artaşes Qabrielyan öz videokamerası ilə həmin günlər Sumqayıtın küçələrində nə gəzirdi? Deməli Sumqayıt hadisələri qabaqcadan planlaşdırılmışdı. **28 sentyabr 1989-cu il tarixli "Xalq qəzeti" yazırdı: Milliyətçə erməni olan Artaşes Qabrielyan Sumqayıtda lentə aldığı hadisələrə belə ad qoymuşdur: "Bizi başkəsənlərdən xilas edin".** Film xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən erməni mərkəzləri üçün nəzərdə tutulmuşdu. Aydın ki, Qabrielyanın çəkdiyi film hansı məqsədləri güdüdü. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Azərbaycanı, Azərbaycan xalqını dünyaya qaniçən bir millət kimi tanıtmıq. Bütün bu hadisə-

lərdən sonra böyük təbliğat kompaniyası başlandı. Ermənilərə qarşı yönəldilən yeni "genosid" xarici mətbuat səhiflərində də özünə geniş yer tapdı. "Azadlıq" radiostansiyasının erməni redaksiyasının Baş redaktoru Eduard Ohanesyan həmin hadisə günlərində dəridən-qabıqdan çıxır, Sumqayıt "genosidi"ni bütün bəşəriyyət tarixində görünməmiş bir aksiya kimi qələmə verirdi. Ölənlərin sayı 32 yox, 500 nəfər olduğunu iddia edirdilər. Yalan, böhtan ayaq tutub yeriməyə başladı. Yerevanda təcili olaraq "Sumqait genosid, qlasnost" kitabı nəşr olunub bütün ölkəyə paylandı.

"Pravda" 1 mart 1988.

Sumqayıt şəhərində bir qrup xuliqan şuluqluq salmışlar. Azgınlıq və zorakılıq halları olmuşdur. Şəhərdə həyatı normal hala salmaq, intizamı və ictimai asayışı təmin etmək üçün tədbirlər görülmüşdür. İstintaq orqanları tədqiqat tədbirləri aparırlar.

Sumqayıtda fevralın 28-dən 29-na keçən gecə qan töküldü. Martın 1-də Sumqayıtda komendat saati elan olundu. SSRİ Müdafiə Nazirliyinin general-leytenantı V.V.Krayev Sumqayıtın komendatı təyin edildi.

* * *

Sumqayıt hadisələrində ermənilərin xüsusi rolu olmuşdur. Lakin onlar bu hadisələrdə bir alət kimi çıxış edirdilər. Bunu onlar ola bilsin ki, bütün dərinliyi ilə anlamırdılar. Çünki erməni ideoloqlarının illərlə aşladığı ideoloji psixoz onların şüurunu zəhərləmişdi. Hər bir erməni Böyük Ermənistan uğrunda əsl vətənpərvər olmalı idi. Yerindən, məkanından, irsindən, dinindən asılı olmayaraq hər bir erməni öz vətənpərvərliyini işdə, əməldə sübut etməli idi. Həmin dövrdə Sumqayıtda Qarabağ komitəsinin filialları fəaliyyət göstərirdi. İri müəssisələrin demək olar ki, hamısında belə filiallar yaradılmışdı. Üzvlük haqları vaxtlı-vaxtında ödənilirdi. Ödəmə pulu 10 manata qədər idi, bu, hər kəsin imkanından asılı idi.

SSRİ Baş prokurorluğun istintaq qrupunun müstəntiqi, ukraynalı Qriqori Kotenko söhbət əsnasında demişdi:

- *Sumqayıt hadisələrindən əvvəl Qarabağ problemi ilə əlaqədar olaraq müəssisə və təşkilatlarda yerli əhalinin reaksiyası haqqında günəşiri Qarabağa, ordan da Yerevana informasiyalar ötürülürdü. Bu, informasiyanı onlara kim çatdırırdı? Azərbaycanlılar? Yox. Ruslar? Bu onların nəyinə lazım idi? Əlbəttə ki, ermənilər, daha dəqiq desək erməni qızları. Onların iş başında Stella adında bir qadın dururdu. Bütün informasiyalar ona verilir, o da öz növbəsində rabitə şöbəsində çalışan erməni rabitəçilərinin əli ilə informasiyaları Stepanakertə və Yerevana ötürürdülər. Belə bir xidmət üçün Stellaya külli miqdarda qonorar ayırırdılar. O, ona ayrılan vəsaiti qızlar arasında bölüşdürürdü. Komendat saati olandan sonra Sumqayıtdan Stellanı hərbiçilər çıxartdılar və o naməlum istiqamətdə yoxa çıxdı. Əvvəllər onun izinə düşmək istədik, lakin işin çoxluğundan Stella yadımızdan çıxdı. Onu da qeyd edirəm ki, Stella təkə informasiya toplamaqla məşğul deyildi. Onun Sumqayıtda bir neçə yerdə fahişəxanası var idi. 15-25 yaşlı erməni qızları hər axşam müxtəlif klientləri qəbul edirdi. Qızlardan birini, Nairini dindirmişdik. Onun dediyinə görə onlar Stelladan qorxurdular. Çünki onları hədələyir, millislə qorxuzurdu. Belə çirkin işlərlə məşğul olan bir qadına gözün üstə qaşın var deyən olmurdu. Sumqayıtda bunu bir çoxları bilirdi, lakin susmağı üstün tuturdular. Həm də Stellanın deyilənə görə böyük hörməti var idi. Belə ki, o, hər hansı müəssisəyə gedirdisə, onu səmimi qəbul edirdilər. Bir sözlə həmin cavan oğlan və qızlar Sumqayıtda iqtidar ilə Qarabağ komitəsi arasında vasitəçilik rolunu oynayırdılar. Ortaya problem çıxan kimi tezliklə həll olunurdu. Əgər Sumqayıt partiya komitəsinin birinci katibinin sürücüsü və şəhər prokurorluğunun katibəsi erməni millətindən olurdusa bu haqda əlavə izahata ehtiyac yoxdur.*

Bəli, Kotenkovun dediklərində həqiqət var idi. "Qarabağ komitəsi" Stella kimlərinin vasitəsi ilə Sumqayıtda öz fəaliyyətlərinin nizamlaya bilidilər. Onlar nə qədər gizli, nə qədər məxfi iş aparsalar da Sumqayıt hadisələrində onların iç üzleri açıldı. Lakin bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, bu haqda mətbuatda da yazılıb. Sumqayıt hadisələrində öldürülən,

qarət olunan ermənilərin əksəriyyəti "Qarabağ komitəsi" ilə əməkdaşlıqdan imtina edənlər idi. Məhz onlar Sumqayıtda ermənilərin qurbanları oldular.

"Qarabağ komitəsi"nin üzvləri hadisədən iki ay qabaq əmanət kassalarında olan pullarını kütləvi surətdə çıxarmağa başladılar. Onları buna məcbur edən nə idi? İllərlə manat-manat toplayanlar bir saat ərzində varını-yoxunu götürüb çıxıb getdilər. Bu bir daha onu sübut edir ki, bu, qabaqcadan düşünülmüş, planlaşdırılmış bir aksiya idi. Marağ üçün həmin vaxt kassalardan çıxarılan pulların sahiblərinin fəmiyalarını təqdim edirik. **N.Ağacanyan - 16765 rub, S.Gevorkyan - 11244, K.Martirosyan - 8730 rub, Z.Melkumyan - 13580 rub, A.Janyan - 5619 rub, S.Kaprielova - 16697 rub, R.Mikaelyan - 7610 rub, V.Avanesova - 13760 rub, A.Poqosyan - 9360 rub, A.Tanyan - 5619 rub, S.Kaprielova - 16697 rub, Y.Yaxşiryan - 8795 rub, R.Sərkisyan - 8880 rub, S.Ağanbekyan - 6754 rub, Y.Akopov - 6519 rub, A.Sarkisyan - 7752 rub, Q.Davidyants - 8202 rub, B.Sarkisyan - 5377 rub, L.Babayan - 17890 rub, A.Ambartsumyan - 12760 rub, R.Tomosyan - 8670 rub, J.Xaçaturyan - 8877 rub, E.Baqdosaryan - 9228 rub, K.Xankaryan - 6574 rub, M.Azaryan - 8570 rub.**

Dekabr 1987-ci il və yanvar-fevral 1988-ci illərdə əmanət kassalarında mindən yuxarı erməni pul çıxarıb Sumqayıt tərk etmişdir. Sual olunur. Onları öz vəsaitələrini götürüb qaçmağa nə vadar etmişdir?

Sumqayıt hadisələrində sumqayıtlıların çoxu öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirdilər. Qan çox tökülə bilərdi. Lakin şəhər sakinlərinin əksəriyyəti bu qanın qarşısını aldı. Qan tökmək heç bir xalqa şərəf gətirməyib. Qan tökmək həm böyük iddiadan, həm də həqiqət qarşısında acizlikdən irəli gəlir. Sumqayıtlıların sayıqlığı, hünəri, qorxmazlığı haqqında çox deyilib. *Şəhərin komendantı Kravev "Pravda" qəzetinin 21 mart 1988-ci il sayında demişdir: "Ölüm çox ola bilərdi. Əgər yerli əhali kömək etməsə idi. Avtobus sürücüsü elə həmin an 10 erməni ailəsini öz doğma rayonuna Şəkiyə apardı. Azərbaycan ailəsi binalarına hücum edən xuliqanların qa-*

bağını kəsmişlər. Bir fəhlə öz dostu erməni ilə avtobusda gerdirdi. Xuliqanlar avtobusun qabağını kəsib erməninini tələb etdilər. Azərbaycanlı özü yaralandı, dostunu isə xilas etdi."

"Yurmala" qəzetinin 29 iyun 1989-cu il tarixli 26-cı nömrəsinin birinci səhifəsində aşağıdakı sözlər yazılmışdır. Qəzetin bu nömrəsi Ermənistanə və erməni xalqına həsr olunur. 16 səhifəlik qəzetin 12 səhifəsi Ermənistanə həsr olunmuşdur. Ayrı-ayrı məqalələrdən sitat gətirməyi məsləhət görürük: Silva Kaputikyan: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Təəssüf... Azərbaycan ziyalılarının əksəriyyəti belə hesab edir ki, Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir".

Yazıçı Sero Xanzadyan: "1930-cu ildə Qarabağda 850 min erməni yaşayırdı. 1988-ci ilin əvvəllərində onların sayı təxminən yarıbayarı azalıb. 1926-cı ildə Naxçıvanda ermənilər əhalinin 40 faizini təşkil edirdi. 1988-ci ilin axırlarında orada demək olar ki, erməni qalmayıb". Böhtançı daha sonra yazırdı: "Sumqayıtda ermənilərin qətli Azərbaycan rəhbərləri ilə razılaşıdırılaraq həyata keçirilmişdir. Sumqayıtda 450-yə qədər erməni vəhşicəsinə öldürülüb. Mərkəzi mətbuat isə 32 nəfər həlak olan barədə xəbər verir."

* * *

Erməni millətçiləri öz çirkin kampaniyalarını müxtəlif ölkələrin mətbuat vasitələrində yox, öz mətbuatlarında da planlı surətdə davam etdirirdilər. Yerevanda nəşr olunmuş Sumqayıt, genosid, aşkarlıq kitabını da buna misal göstərmək olar. Başdan-ayağa böhtan və iftiradan ibarətdir. Gəlin görək kitabda nə yazılır: "Bizdə sənədlər var ki, Sumqayıtda 100 nəfərdən çox adam həlak olmuşdur." Bəli, belə uydurmalara erməni millətçilərinin cizmaqaralarında çox rast gəlmək olar. Rəqəmləri şişirtməklə dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmək ermənilərə xas olan cəhətdir.

"Известия" qəzetinin 1988-ci ilin 30 mart tarixli nömrəsi idi. "Sumqayıt: İstintaqa sayıqlar mane olur" məqaləsində SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər

üzrə müstəntiqi Sumqayıt hadisələri ilə bağlı istintaq qrupunun rəhbəri V.Qalkinə aşağıdakı sual verilmişdir: İstintaqa nəşə mane olurmu?

- Ən əvvəl şeyiələr mane olur. İstintaq tərəfindən qəti müəyyən olunmuşdur ki, Sumqayıtda qanun pozuntuları zamanı bir uşaq həlak olmamışdır. Həlak olanlar nə 400, nə 500, cəmi 32 nəfər olmuşdur.

*** * ***

Erməni diasporu həqiqətən ermənilərə külli miqdarda yardım etdi. İlk növbədə böyük həcmdə silah, ərzaq və dərman göndərildi. Fransanın məşhur müğənnisi Şarl Aznavur bir neçə dəfə Ermənistanda, Yerevanda olmuşdur. Təkcə onun özü 2 milyon Amerika dolları ayırmış, Parisə qayıtdıqdan sonra isə "Aznavur-Armeniya" fondu yaratmış və bu fondun hesabından Ermənistana 7 milyon Amerika dolları yardım etmişdir. Belə adamların sayını xeyli artırmaq olar. Bütün yardımlar və qüvvələr isə hərbi təcavüzə yönəldilirdi. Cəmi 200 min əhalisi olan Stepanakert görəsən silahları haradan alır? Axı rəsmi Ermənistan bu faktı inkar edir. **24 yanvar 1990-cı il tarixli Parisdə nəşr olunan "Jurnal dyu dimanş" qəzeti yazırdı: "Axır günlər Livandan Yerevana ağır silah minamyot və avtomatlardan ibarət təyyarələr gəlməkdə davam edir. Onların boşaldılması erməni gömrük işçilərinin nəzarəti altında gecələr həyata keçirilirdi. Onlar respublikadan kənar hər bir himayədən azad olunmuş və daha çox ekstremist erməni tərəfinə keçmişlər. Artıq neçə gündür ki, aeroportun gömrüyündə bir nəfər də olsun rus xidmət etmir. Bu silahların daşınması ola bilsin ki, sentyabrdan başlanıb. Dağlıq Qarabağda vətəndaş müharibəsi qızıışan andan Yerevanda və kəndlərdə, paytaxt ilə Azərbaycan sərhəddi arasında yerləşən ərazidə daha çox silahlı adamlara, həmçinin qorxulu və hər şeyə hazır olan xeyli qızıışmış gənclərə rast gəlinir. Bu dəstələrin başında çox vaxt Beyrutdan və Dəməşqdən gəlmiş erməniləri görmək olar. Onların bəziləri Livan terrorçularına və silahlanmış xristian formalaşmalara yaxındırlar.**

Küçə döyüşləri taktikasını yaxşı bilən yüzlərlə Livan erməniləri bura vizasız gəlirlər. Onların bir hissəsi Yerevanda yerləşir, əksəriyyəti isə sərhəd rayonları olan Gorus və Xanlar ətrafına yola düşüblər. Qonşu respublikalarda olduğu kimi "Qarabağ komitəsi" bu təşkilatları Azərbaycana qarşı öz əllərində saxlayırdı, Yalnız o, sizə ölkənin şərqinə getmək üçün vertolyot verə bilər. Bu "Qarabağ komitəsi" əsl hərbişəkilmiş komitə olub.

Rusiyada, ələlxüsus Moskvada elə qüvvələr var ki, onlar erməniləri dəstəkləyir, Ermənistan, Dağlıq Qarabağa maddi və texniki yardım göstərirlər. 1997-ci ilin əvvəllərində Rusiya Ermənistanə təmännəsiz olaraq 1 milyard Amerika dolları məbləğində silah göndərmişdir. Bu faktı Rusiyanın müstəqil dövlətlər birliyi üzrə keçmiş iş naziri Aman Tuleyev aşkarlamış, Rusiya Dövlət Dumasının Müdafiə Komitəsinin sədri, general-leytenant mərhüm Lev Roxlin Dumanın iclasında təsdiqləmişdir. 1997-ci ilin aprelində "Trud" qəzeti yazırdı: "Keçmiş SSRİ-nin Ermənistan ərazisindən 7-ci ordusunun mülkiyyətinin bölüşdürülməsi 1992-ci ildə başa çatmışdır. Buna baxmayaraq 1993-96-cı illərdə Yerevana külli miqdarda əlavə silah verilmişdir. İlk baxışda burada qeyri-adi heç nə yoxdur, silah alveri bütün dünyada ən gəlirli biznesdir. Lakin Rusiya silahları ermənilərə heç bir müqaviləsiz, şərtsiz, daha doğrusu gizli şəkildə verilmişdir... General Roxlinin müvafiq aktında göstərilir ki, 1992-94-cü illərdə Zaqafqaziyaya silah və hərbi texnika direktiv olmadan ordu qruplaşmasının anbarlarından verilmişdir.

- raket-artilleriya silahları -9,5 min ədəddən çox
- 600 vaqon döyüş sursatı
- 72 ədəd tank əleyhinə silah və texnika
- 21314 ədəd texnikanın yanacağı və 64,2 min ton yanacaq
- rabitə ləvazimatı və texnikası - 15977 rabitə dəsti və 41003 kilometr səhra kabeli...

Bu cür başıpozuqluğun, erməni ordusunun silahlandırılmasının əsas hissəsi Pavel Qraçovun müdafiə naziri, Mixali Kolesnikovun Baş qərargahın rəisi olduğu vaxta təsadüf edir.

Roxlin əmindir ki, "işlər" in hər ikisinin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə həyata keçirilmişdir.

Ermənistana qeyri-qanununi satılmış silahların cədvəli

*qiyməti / orta kommərsiya qiymətləri ilə / ABŞ dolları ilə
1993-cü ilin yanvarından 1996-cı ilin yanvarınadək*

Adı	Miqdarı	Ümumi qiyməti
PU OTR	8	1.680.000
Qruq ZRK	27	8.100.000
ZRK raketləri	349	104.700.000
"OSA" raketləri	40	8.000.000
T-72 tankları	40	8.000.000
BMP-2	50	14.000.000
122 mm-mk QD30	36	1.872.000
152 mm-mk QD-1	18	900.000
152 mm-mk QD 20	18	720.000
"QRAD"	18	4.500.000
Minomyot	26	312.000
"İqla"	40	1.600.000
Qranatomyot	20	50.000
Avtomat	306	122.400
Avtomat	7910	942.200
Pistolet	1947	110.820
Müxtəlif sursatlar	489.160	195.664.000
BMP-2 Ş sursatı-30	47880	14.354.400
BM PQUR	4	1.320.000
Əl qranatları	345800	27.253.000
Güllə /Müxtəlif/	227.253.000	27.253.000
Digər silah növləri	270	270.000.000
Yekun, təqribən		1.000.000.000

1997-cı ilin aprelində Nyu-Yorkda nəşr olunan "Fildelfiya inkuayrer" qəzeti yazırdı: "Ermənistana bir milyard dollar məbləğində silahların gizlicə göndərilməsi ilə bağlı

Moskvada qorpmuş çox böyük siyasi qalmaql Amerika sahil-lərinə də gedib çatan qızgın reaksiya doğurmuşdur...

... Bu əhvalat "soyuq müharibə" dövrü trillerinin bütün casusluq ünsürlərinin əks etdirir, ondan yalnız bununla fərqlənir ki, "soyuq müharibə"nin yerini indi dünyada yeni neft mənbələri uğrunda Amerika ilə Rusiya arasında gedən mübarizə tutmuşdur... Amerika şirkətləri Azərbaycan neftinin çıxarmaq niyyətində olan konsorsiuma milyardlarla dollar sərmayə qoymuşdur. Lakin bu neftin bazara çıxarılması Rusiyanın xoş məramından asılıdır...

* * *

Sumqayıtda istintaq davam edirdi. Erməni mətbuatı isə hay-küy qaldırmışdır ki, guya Sumqayıtda istintaq düzgün aparılmır. Cinayətkarlar gizlənilir və sair. Hadisələrin tədqiqatında Sumqayıtda təcrübəli müstəntiqlər, kriminalistlər, psixoloqlar iştirak edirdi. Demək olar ki, hamısı SSRİ prokurorluğunun xətti ilə gəlmişdir. **Həmin günlər SSRİ baş prokurorunun müavini A.F.Katusevlə "Известия" qəzetində müsahibə dərc edilmişdir. Aleksandr Filipoviç Sumqayıt hadisələrini Dağlıq Qarabağ hadisələri ilə bağlayırdı. O, qeyd edirdi ki, fevralın 22-də DQMV-də başlanmış kütləvi ixtişaşalar Azərbaycanın ən böyük sənaye mərkəzlərindən biri olan Sumqayıtda vəziyyəti gərginləşdirmişdi. Nəticələr məlumdur. 32 nəfər adam ölmüşdür. 94 təhrikçi və iştirakçı həbs edilmişdir.** Katusev öz müsahibəsində daha sonra qeyd edir ki, Sumqayıt işi ətrafında cürbəcür uydurmalar istintaqa mane olur. Məsələn, şayiələr yayılırdı ki, şəhərdə kütləvi ixtişaşlardan qabaq cismən məhv edilmək üçün erməni millətindən olan şəxslərin siyahısı tutulmuş. Guya bir sıra müəssisələrdə xüsusi olaraq metal çubuqlar və başqa predmetlər hazırlanmış, rabitə qovşaqlarının işçiləri ermənilərin mənzillərində telefonları qəsdən şəkəkdən çıxarıblarmış. Bu və buna bənzər xəbərləri yoxlamaq üçün müstəntiqlər Sumqayıtın bir çox sakinlərinin, müəssisələrin fəhlələri-

nin, mənzil-istismar kontorlarının, rabitə qovşaqlarının və digər xidmət bölmələrinin əməkdaşlarını dindirmişlər. Belə xəbərlərin heç biri təsdiq edilməmişdir. Ləp bu yaxınlarda istintaq qrupuna Ermənistan sakini Q.B.Ulubabyanın məktubu daxil olmuşdur. O, məktuba Sumqayıda yaşayan vətəndaş A.Q.Qriqoryanın ərizəsini də əlavə etmişdir. Ərizədə kütləvi iğtişaş zamanı onun arvadının və üç uşağının həlak olduğu bildirilirdi. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq Qriqoryan iyulun 4-də SSRİ Prokurorluğunun müstəntiqinə eynən aşağıdakıları izah etmişdir: "Biz hamımız: mən, arvadım, oğlum Pavel və qızım Yelena sağ-salamatıq. Mənim heç vaxt Vladimir adında oğlum olmayıb. Guya arvadım və uşaqlarım həlak olublar. Mən bu bərədə heç vaxt, heç kimə deməmişəm və bununla əlaqədar Moskvaya da getməmişəm. Mənim adımdan yazılan ərizənin surəti mənə təqdim edilmişdir. Lakin imza mənim deyil. Mən belə imza etmirəm. Bu ərizədə göstərilənlər uydurmadır."

* * *

1988-ci ilin may ayında ilk məhkəmə işi başa çatmışdır. Tale İsmayılova adam öldürdüyünə görə 15 il iş kəsilmişdir. "Vışka" qəzetinin "Fitnəkar və şərirlər" adlı məqaləsini bəzi ixtisarlara oxuculara təqdim edirəm.

Səfərov Nizami Sumbat oğlu. 1962-ci ildə Sumqayıtda çoxuşaqlı ailədə doğulmuşdur. İlk günlərdən istintaq orqanlarına lazımi ifadələr vermişdir. Məhkəmə prosesində öz ifadəsini bir neçə dəfə dəyişmişdir. Axırınıcı dəfə verdiyi ifadələrdən birində E.Qriqoryan istisna olmaqla öz yoldaşlarına böhtan atdığını söyləmişdir.

Məmmədov Qalib Qədirşah oğlu. 1967-cı ildə Şamaxıda fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Orta məktəbi qurtarandan sonra Sumqayıtda Texniki Peşə Məktəbinə daxil olmuşdur. 1988-ci ilin yanvarında ordudan tərxis edilmişdir. İstintaqın gedişində və məhkəmədə verdiyi ifadələr bir neçə dəfə dəyişmişdir. Yalnız axırınıcısında E.Qriqoryana aid olan ifadəsində həqiqəti söyləmişdir.

Hüseynov Vaqif Vahabəli oğlu. 1963-cü ildə fəhlə ailəsində anadan olmuşdur. Məhkəmədə istintaq zamanı verdiyi ifadədən imtina etmişdir.

Nəcəfov Adil Əhmədخان oğlu. 1963-cü ildə anadan olmuşdur. Əvvələr mühakimə olunmuşdur. İstintaq zamanı verdiyi ifadədən məhkəmədə imtina etmişdir.

Gəncəliyev Elçin Əli oğlu. 1965-ci ildə anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan şəkərli diabetdən əziyyət çəkmiş, sonradan ağciyər vərəminə tutulmuşdur. İkinci qrup əlildir. Kütləvi nümayişlərdə iştirak etməkdə təqsirləndirilərək 1988-ci il sentyabrın 22-də tutulmuşdur. İstintaq zamanı onun 1988-ci il fevralın 28-də Sumqayıt hadisələrində iştirakı müəyyən edilmişdir. Məhkəmə prosesi gedərkən 1989-cu ilin oktyabrında vəfat etmişdir. (Kamera yoldaşlarının şahid ifadəsi - özünü öldürmüşdür).

İsayev Əfsər İslam oğlu. 1962-ci ildə Sumqayıtda çoxuşaqlı ailədə doğulmuşdur. 1985-ci ildə oğurluq üstündə mühakimə edilmişdir. Üç azyaşlı uşağı var. İstintaq zamanı bir neçə dəfə müxtəlif ifadələr vermiş, məhkəmədə birinin üzərində dayanmışdır.

Qriqoryan Eduard Robertoviç. 1959-cu ildə Sumqayıtda, fəhlə ailəsində doğulmuşdur. İki qardaşı mühakimə edilmişdir. Özü isə 3 dəfə 1976-cı ildə, 1981-ci ildə, 1982-ci ildə müttəhimlər kürsüsündə əyləşmiş, qatı cinayətkar kimi 9 il, 2 ay və 13 gün müddətlərində azadlıqdan məhrum edilmişdir.

Sumqayıt hadisələrində icraçılara məhz Qriqoryan başçılıq edirdi. O, bu oyunda yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alət idi. Qriqoryan ona tapşırılan işin öhdəsindən bacarıqla gəldi. Bir neçə gün ərzində ətrafına yetkinləşməmiş gəncləri toplya bildi. Onlara pul payladı, narkotik maddələr verdi. Görəsən heç bir yanda işləməyən, tüfeyli həyat sürən "Paşa" ləqəbli Qriqoryanda bu qədər pullar və narkotik maddələr haradan idi? Sözsüz ki, onu erməni millətçiləri təmin edirdi. "Paşa" bu siyasi aksiyada öz rolunu axıracan oynaya bilmədi. Belə ki, qan tökəndən sonra o qaçmalı idi, bununla da izi itirməli, ermənilərin bu işdə əli

olmadığı sübut olunmalı idi. Görünür hardasa səhvə yol vermişdilər. Qriqoryan ələ keçdi və məhkəmə qarşısında cavab verməli oldu. Ermənistanda, Moskvada yaşayan erməni lobbisi Qriqoryan haqqında hay-küy qaldırdılar. Onun Azərbaycan məhkəməsindən alıb Rusiyaya verilməsini tələb etdilər. Lakin bu mümkün olmadı. Qriqoryan öz əməllərinə görə cavab verməli idi.

Erməni millətçiləri Qriqoryan haqqında güclü təbliğat mexanizmini işə saldılar. Belə bir fikir ortaya atılmışdı ki, guya Azərbaycanda Qriqoryana təzyiqlər edilir, işgəncələr verilir. Bütün bunlar şübhəsiz ki, ağ yalan idi. Qriqoryan etdiyi cinayətə görə Ali Məhkəmə tərəfindən 12 il həbs cəzasına layiq görüldü. Burada nəşə bir anlaşılmazlıq vardır. Belə ki, 5 adam öldürmüş, bir neçə erməni qızını zorlamış Qriqoryana 12 il verilməsi hansı prinsiplərə uyğun idi? Tale İsmayılovu bir adam öldürdüyünə görə (heç bu da tam müəyyən olunmamışdı) 15 il iş kəsmişdilər. İlk ittihamnamə isə ölüm cəzası idi. Talehin vəkili sumqayıtlı Aleksandr İvanoviç İvannikov idi. Onunla söhbətimizdən aydın oldu ki, Talehin taleyi çoxlarını maraqlandırmış. İstər Azərbaycanda, istərsə də Moskvada. Məhkəməyə, istintaqa güclü təzyiqlər olmuşdur. Bunu görəndə SSRİ Baş Prokurorluğuna şikayət elədim və axırda yazdım ki, əgər bir daha bu cür təzyiqlər olarsa mən işdən imtina edirəm. Özünüz bilirsiniz ki, həmin dövrdə kütləvi informasiya vasitələri ilk məhkəmə işi ilə necə maraqlanırdılar. Mənim imtina etməyim isə qalmaqala səbəb ola bilərdi. Sonralar təzyiqlər bir az səngidi. Biz ölüm hökmünü 15 il ilə əvəz etməli olduq.

Erməni millətçilərinin Moskvadakı havadarlarının köməyi ilə Qriqoryanı Azərbaycandan alıb Rusiyaya apardılar. O, öz həbs cəzasını Stavropol vilayətinin Budyonovsk şəhərində keçirdi. Bu haqda ayrıca fəsildə söhbət açacağıma görə geniş dayanmağı məsləhət bilmirəm.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Можно по пальцам сосчитать интеллигентов, которые не перестают думать о том, как рассказать правду мировой общественности, международным организациям о кровавой акции, учиненной армянскими националистами в Сумгаите в феврале 1988 года, как повысить голос за правое дело Азербайджана. Неоспоримы заслуги журналиста Эйруза Мамедова в расследовании и раскрытии на основе фактов и документов Сумгаитских событий. Именно он довел до мировой общественности истину о том, что действия армянских террористических организаций есть ничто иное, как очередной виток преступлений, совершенных армянскими националистами.

Э.Мамедов подробно и глубоко анализировал корни, сущность событий, происшедших в Сумгаите. Опираясь на свои многочисленные наблюдения, ценой напряженного труда он закончил документально-публицистическую книгу под названием «**В ночь с 28-го на 29-ое**». Настоящая книга, являющаяся сокращенным вариантом указанного документального произведения под названием «Армянская диверсия», подготовлена на азербайджанском, русском и английском языках. Разноплановые статьи Эйруза Мамедова о событиях (с первых дней), происходящих в Сумгаите, были опубликованы в авторитетных газетах и журналах того времени. Одновременно он глубоко раздумывал над тем, что настала пора дать политическую оценку Сумгаитским событиям. С этой целью им были написаны сценарии полнометражного фильма «Эхо Сумгаита», пятисерийного документального фильма «Эхо Сумгаита - 2». Эти документальные произведения, написанные ценою напряженного труда, сыграют значительную роль в разоблачении армян и их покровителей за границей, проводящих политику геноцида азербайджанского народа, в раскрытии их подлинного лица пе-

ред народами мира, как предателей. Книга будет иметь большое значение и для будущих поколений.

Хотя Э.Мамедову было не легко, с точки зрения и времени и терпения, во время исследований, продолжительных поисков, а также встреч с отдельными людьми, в том числе с «патриотами» в кавычках армянской национальности, но он с успехом справился с этим трудным и ответственным делом. И я высоко ценю это.

Книга послужит нашему народу в деле доказательства своей правоты перед мировой общественностью. В этом успех автора.

Авез Махмуд Леледаг

Политика перестройки в стране (в пространстве СССР) в 1985 году открыла глаза многим народам.

Народ со всей открытостью увидел наше искаженное вчера, наше прошлое. Коренным образом изменилось отношение к идеологии и людям, которым мы верили, перед которыми преклонялись. Стремительно развивались общественно-политические процессы в стране. Демократические силы, средства массовой информации предпринимали резкие атаки против Коммунистической Партии, требовали ликвидировать бездеятельность, застой, консерватизм, всяческие ограничения и дискриминацию. Повсюду в стране наблюдалось расхождение во взглядах. Увеличивалось число митинговых политиков. Все критикуют, дают советы, число же людей, желающих работать, уменьшалось. Страна постепенно приходила в упадок. Центры иностранной разведки, институты, конгрессмены под завесой помощи развитию демократии в стране Советов умело претворяли в жизнь свои диверсионные функции. Они берут под свою защиту отдельных демократов, финансируют, инструктируют, при необходимости даже покупают или подкупают их. Для укрепления своей разрушительной позиции реальным вариантом были национальные отношения. Сеяние вражды в стране Советов, представляющей интересы сотен национальностей и народов, служило бы причиной больших беспорядков.

Такие массовые беспорядки произошли после объявления перестройки. События в Алма-Ате в 1986 году, в Сумгаите в 1988 году, в Тбилиси в 1989 году, в Баку в 1990 году, в Вильнюсе в 1991 году произвели коренные изменения в национальном самосознании людей. Усилилась ненависть к СССР и руководителям центра. На митингах, проводимых в отдельных республиках, объявляли о выходе из состава СССР. Армяне, тактично используя сложившееся положение, объявили всему миру о выдуманной проблеме Нагорно-

го Карабаха. Как исторический шанс, они хотели использовать перестройку, но просчитались. Армянское лобби за рубежом выделило большие средства для своих соотечественников. Не брезгуя грязными средствами, они объявляют геноцид армян в Сумгаите. Тем самым, создавая образ врага в лице азербайджанцев, они стараются представить азербайджанский народ всей мировой общественности как шайку головорезов и разбойников. Разумеется, нельзя было молчать при такой несправедливой и безнравственной игре, ибо Сумгаит был тесно связан с событиями в Нагорном Карабахе. Корни же Карабахской проблемы весьма глубоки. Армяне, претендующие на азербайджанские земли, неоднократно поднимали этот вопрос и на отдельных этапах истории добивались своего. Прежде чем анализировать Сумгаитские события, не плохо было бы сделать небольшой экскурс в историю возникновения Нагорного Карабаха. Безусловно, один из его источников приведет к родному городу Сумгаит, к его февральской трагедии.

* * *

Невозможно одержать победу над историей. В отдельные периоды, отдельные личности хотели фальсифицировать историю. Но коротка была жизнь насильственных давлений. Время, сознание выразили свое реальное и объективное отношение к каждому отдельному событию. Сама своевременная оценка события требовала смелости. Исторические же личности тогда поднимаются на пьедестал почета, когда не желают класть заплату на реальные события. Но, к сожалению, такие личности в истории встречаются редко.

Самая большая ошибка и поражение армян в том, что они строят национальную идеологию на основе фальсификации и клеветы. В результате такой идеологии они, как нация, теряют свой авторитет и уважение среди мировой общественности. Ибо мировая общественность не принимает лживую идеологию. Самый же серьезный недостаток в том, что армяне всегда скрывали подлинную сущность событий, исторических фактов от армянского народа.

Из истории известно, что армяне являлись этнической группой, переселившейся из Ирана в Карабах. В 1805 году архиепископ армянской церкви обратился с письмом к Цицианову, где он указывая на несправедливое преследование и давление армян, просил разрешения на их расселение в Елизаветполе и Иреване.

После окончания войны между Турцией и Россией в 1877-79 гг. начался новый поток армян на Кавказ.

В Карскую область было переселено 50 тыс. армян. Из 1 млн. 300 тысяч армян, живущих на Кавказе в эти годы, 1 млн. были переселенцами. В сведении, отправленном царю генералом Шереметьевым в 1896 году, сообщалось, что на Кавказе проживает 900 тыс. армян. В 1908 году их число достигло 1 млн. 300 тыс. Вообще, чтобы узнать число переселенных на Кавказ за 13 лет (1896-1908), достаточно взглянуть на нижеследующую таблицу.

1. Армяне	1 миллион
2. Поляки	17.264
3. Чехи	2041
4. Латыши	4561
5. Молдаване	2724
6. Греки	82043
7. Евреи	30890
8. Эстонцы	5241
9. Айсоры (ассирийцы)	5028

Эти цифры относятся к 1897 году.

В 1917 году эта цифра достигла 6 миллионов 318 тысяч. За эти годы на Кавказ было переселено до 25% общего числа населения.

Тем самым русская империя продолжает свою колониальную политику, устанавливая на Кавказе свои порядки. Граф Воронцов не давал разрешения местному населению ставить границы на землях переселенцев. Это приводило к незаконному захвату земель.

Льстивая и лицемерная политика армян не приносила им уважения. И они сами хорошо понимали это. Чтобы направить проводимую политику в общее русло, необходимо было создать новую организацию. Создание партии Дашнакцотюн в конце XIX века явилось результатом именно этой необходимости. В начале XX века эта партия активизировала свою деятельность. После азербайджано-армянских столкновений в 1905 году армяне, еще более активно работая, умело использовали террористические акты.

В начале века дашнаки на Кавказе были революционно настроены. Они постоянно вынашивали идеи о свержении местного правительства на местах проживания и создании своей собственной Армянской Демократической Республики. Для этого были созданы различные комитеты, ячейки. Так, в Баку был создан «Восканапад», в Тбилиси – «Беюк шехер» («Большой город»), «Меде Качак», в Батуми – «Пиваганкист», в Карсе – «Дьярапет», в Ирване «Миркастан», в Александрополе «Кар», в Шуше «Апараз» и др. Все эти комитеты подчинялись «Бюро Восточное», размещенное в Тифлисе.

Партия имела серьезную финансовую систему. Так, каждый член партии был обязан перечислять в бюджет партии 2% ежемесячной зарплаты. Сбор членских взносов находился под строжайшим контролем. Безусловно, бюджет партии пополнялся не только за счет членских взносов. В фонд партии перечислялись средства, полученные в результате отдельных лекций, концертов, спектаклей, лотерейных игр, благотворительных мероприятий. Силен был контроль над партийным бюджетом. Так, по сведениям за период с октября 1907 года по 31 декабря 1908 года ежемесячные членские взносы были погашены местными ячейками в нижеследующем порядке: «Сари» - 29 ман. 90 коп., «Бюрег» - 11 ман. 12 коп., «Апарай» - 11 ман. 49 коп., «Мрав» - 4 ман. 10 коп., «Чайр» - 19 ман. 50 коп., «Крак» - 16 ман. 99 коп., «Зайруит» - 85 ман. 35 коп. и т.д. Только ежемесячная при-

быль составляла 926 манат 85 копеек. 893 маната 2 коп. из этой суммы было израсходовано на пропагандистскую работу.

* * *

Академик А.Аганбекян, выступая перед армянской элитой в Париже в 1987 году заметил, что следует отнять у Азербайджана Нагорный Карабах и передать Армении. И это, по его мнению, будет вполне закономерно, с экономической точки зрения. Прежде чем анализировать известное заявление академика, не плохо было бы обратиться в прошлое. В 1985 г. Генеральный секретарь ЦК КПСС М.С.Горбачев объявил о перестройке. Широким размахом в стране проводились реформы.

Были уволены работники идеологического фронта и, в первую очередь, многие редакторы средств массовой информации. Их места занимали радикальные силы, завуалированные демократией. Появилась идея нового мышления, усилилось стремление к демократии. Однако нашлись и те, кто использовал перестройку и демократию в своих целях. Не только внутренние силы, но и внешние силы старались воспользоваться для себя этим шансом. Именно М.С.Горбачев всячески поддерживал эти силы, защищал различные позитивные и непозитивные стремления. Запад одобрял лидера СССР и оказывал ему ближайшую помощь в осуществлении реформ.

* * *

Армяне и их зарубежное лобби, воспользовавшись перестройкой, с целью организовать проблему Нагорного Карабаха на должном уровне, задумали создать довольно прочную политическую и социальную базу.

Государственные, общественно-политические деятели Нагорно-Карабахской Автономной Области, а также Армении часто появляются среди народа, стараются претворить в жизнь свою пресловутую политику, стремятся изменить идеологию людей. **В качестве примера приведем некото-**

рые моменты из выступления по национальному телевидению Армении каталикоза Армянской Григорянской церкви Вазгена 25 февраля 1988 года:

«Считаю присоединение Нагорного Карабаха к Армении вполне законным, естественным и соответствующим Конституции... В эти дни я получаю много писем от наших зарубежных церковных организаций. Они звонят мне и просят, чтобы я обратился к Советскому правительству с целью справедливого решения вопроса Нагорного Карабаха на основе Конституции Советского Союза и решения совета народных депутатов Нагорно-Карабахской Автономной Области. Учитывая эти заявления, я отправил телеграмму нашему уважаемому Михаилу Горбачеву с просьбой, чтобы он помог решению вопроса в пользу армянского населения Нагорно-Карабахской Автономной Области (НКАО)... Уверяю вас, что вопрос Нагорно-Карабахской Автономной Области будет решен в Москве, на основе прав наций на самоопределение в СССР... Во имя решения вопроса в нашу пользу, мы должны спокойно, умно и терпеливо ждать конца этого дела.

В такое опасное время мы должны продемонстрировать, в полном смысле слова, подлинное спокойствие и дальновидность, беречь, как зеницу ока армяно-азербайджанское братство с целью недопущения в Армении и Азербайджане национальной розни. Будьте спокойны, такова воля и армян за рубежом, желающих всячески помочь вам в решении вопроса Нагорно-Карабахской Автономной области. В противном случае мы потерпим поражение. Наша цель не препятствовать своими действиями справедливости, а добиться победы... Будьте осторожны, прислушайтесь к моим призывам и отцовским наставлениям. Как патриарх всего армянского народа, я с чувством великой ответственности перед своей Родиной и нацией обращаюсь к вам от имени святого Евангелия. Бог с вами».

26 февраля 1988 года поэтесса Сильва Капутикян выступила по национальному телевидению Армении. Обращаясь к своему народу, Сильва сказала, что позавчера в Москве меня и Зори Балаяна принял секретарь ЦК КПСС А.Н.Яковлев, а вчера – М.С.Горбачев. Мы сказали им, что в начале века в результате националистической политики Сталина Нагорный Карабах был передан Азербайджану. Ныне ошибка, допущенная в истории, должна быть исправлена. Мы часто произносим слово Нагорный Карабах. Горбачев заметил, что в древнем Карабах назывался «Арцахом». Их этого становится ясно, что Горбачев хорошо знает не только реальное положение, но и историю Карабаха. Чтобы доказать свою преданность Горбачеву, мы сказали ему, что население Нагорно-Карабахской Автономной Области поддерживает политику перестройки. Наличие его портретов во время проводимых митингов на площади служит доказательством любви к нему. Горбачев отметил, что в стране накопился целый ряд национальных проблем, которые вскоре должны быть решены на пленуме Центрального Комитета и Нагорно-Карабахская Автономная область будет под его постоянным контролем.

Мы выразили ему свою благодарность за прием. Руководитель самого большого государства в мире обычно уделяет президентам стран 10-15 минут времени, а с нами он беседовал в течение часа.

Обращаясь в своем выступлении ко всему армянскому населению, к молодежи, Сильва Капутикян сказала, что Карабах исторически принадлежал Армении. Основная наша цель не в том, чтобы соединить обе земли, а в том, чтобы излечить раны, нанесенные нам историей. Историческая несправедливость должна быть восстановлена. Наш народ переживает большую трагедию, но, несмотря на это, не теряет свою мудрость. Мы должны проявить мудрость в деле оказания помощи Горбачеву. Ибо слишком много противников перестройки, демократии, выступая с единого фронта, они могут нарушить наши планы. Поэтому всеми мерами необходимо помочь ему и вернуть исторические земли.

* * *

В подготовке и претворении в жизнь Сумгаитских событий была рука армянских националистов и их московских, иностранных покровителей. Проливая кровь в Сумгаите, они хотели раструбить на весь мир, что азербайджанцы препятствуют мирному проживанию армян, физически и нравственно уничтожают их. Накануне событий армяне в массовом порядке покидали Сумгаит, вынимали деньги из сберегательных касс.

Эти действия армян были отмечены в интересной аналитической статье покойного академика З.Буньядова под названием «Почему Сумгаит?». Интересен факт, каким образом в эти дни на улицах Сумгаита разгуливая со своей видеокамерой Арташес Габриэлян, приехавший из Швеции? Значит, Сумгаитские события были заранее запланированы. **«Народная газета» («Халг гезети») от 28 сентября 1989 года писала: Армянин по национальности, Арташес Габриэлян так назвал события, снятые на ленту: «Спасите нас от головорезов». Фильм был предназначен для армянских центров, действующих в зарубежных странах.**

Ясно, какие цели преследовал фильм, снятый Габриэляном. Как было указано выше, чтобы представить всему миру Азербайджан, азербайджанский народ, как шайку кровопийц. После всех этих событий началась большая пропагандистская компания.

Новый «геноцид», направленный против армян нашел свое место и на страницах зарубежной печати. Главный редактор армянской редакции радиостанции «Азадлыг» Эдуард Оганесян вылезал из кожи во время этих событий, представлял Сумгаитский «геноцид» как невиданную в истории человечества акцию. Они заявляли, что количество умерших было не 32, а 500. Стремительно распространялись ложь, клевета. В Ереване срочно была издана и распространена по всей стране книга под названием «Сумгаитский геноцид, гласность».

«Правда», 1 марта 1988 года.

Группа хулиганов организовала беспорядки в городе Сумгаите. Были случаи бесчинства и насилия. В целях нормализации жизни в городе, восстановления дисциплины и общественного порядка были приняты меры. Следственные органы проводят исследовательские мероприятия.

В ночь с 28 на 29 февраля в Сумгаите была пролита кровь. 1 марта в Сумгаите был объявлен комендантский час. Генерал-лейтенант Министерства Обороны СССР В.В.Краев был назначен комендантом Сумгаита.

* * *

В Сумгаитских событиях армяне сыграли особую роль. Однако они выступали в этих событиях в качестве инструмента. Возможно, они не так глубоко понимали это, потому что идеологический психоз, годами внедряемый армянскими идеологами, отравлял их сознание. Каждый армянин должен был быть настоящим патриотом во имя Великой Армении. Независимо от места, пространства, наследия, религии каждый армянин на деле должен был доказать свой патриотизм. В этот период в Сумгаите действовали филиалы Карабахского комитета. Можно сказать, что во всех крупных предприятиях были созданы такие филиалы. Своевременно собирались членские взносы. Сумма взноса составляла 10 манат, причем это зависело от возможностей каждого.

Следователь следственной группы Генеральной прокуратуры СССР, украинец Григорий Котенко говорил в своей беседе:

- До Сумгаитских событий в связи с Карабахской проблемой через день в Карабах, а оттуда в Ереван поступала информация о реакции местного населения в учреждениях и организациях. Кто доставлял им эту информацию? Азербайджанцы? Нет. Русские? На что им это нужно было? Конечно армяне, точнее армянские девушки. А во главе их стояла женщина по имени Стелла. Вся информация доставлялась ей, а та, в свою очередь, через армянских связистов, работающих в отделах связи, передавала эту инфор-

мацию в Степанакерт и Ереван. За такие услуги Стелла получала большой гонорар. Средства выделенные ей, она делила между девушками. После установления комендантского часа военные убрали Стеллу из Сумгаита и та исчезла в неизвестном направлении. Сначала мы хотели отыскать ее следы, но из-за большой загруженности в работе мы забыли о Стелле. Следует отметить, что Стелла занималась не только сбором информации. В Сумгаите она имела несколько публичных заведений. Каждый вечер 15-25-летние армянские девушки принимали различных клиентов.

Одну из них, Наури мы допросили. По ее словам, они боялись Стеллу, потому что она угрожала им, устрашала милицией. Женщине, занимавшейся такими грязными делами, никто не делал замечаний. Многие в Сумгаите знали об этом, но предпочитали молчать. К тому же, по разговорам стало ясно, что Стелла пользуется большим авторитетом. В какое бы учреждение она не ходила, ее принимали с радостью. Одним словом, молодые парни и девушки играли посредническую роль между правящей силой и Карабахским комитетом.

Как только возникала проблема, они моментально разрешалась. Если водитель первого секретаря Сумгаитского комитета партии и секретарша городской прокуратуры являлись лицами армянской национальности, то для дополнительного разъяснения нет необходимости.

Да, в словах Котенкова есть правда. «Карабахский комитет» посредством таких, как Стелла, смог отрегулировать свою деятельность в Сумгаите. Как бы они не старались совершенно секретно проводить свои грязные дела, Сумгаитские события сбросили маску с их лица. Однако, следует отметить и тот факт, что об этом было опубликовано в печати.

Большинство армян, убитых и разграбленных во время Сумгаитских событий, были те, кто отказался сотрудничать с «Карабахским комитетом». Именно они пали жертвой армян в Сумгаите.

Члены «Карабахского комитета» за два месяца до события в массовом порядке стали вынимать деньги со сберегательных касс. Что заставило их сделать это? Люди, годами

по рублю собравшие свое достояние, в течение часа, захватив все оставшееся, уехали из города. Это еще раз доказывает то, что это была заранее обдуманная, запланированная акция. Для интереса представляем фамилии тех, кто изъясил деньги в это время. **Н.Агаджанян – 16765 руб., С.Геворкян – 11244 руб., К.Мартиросян – 8730 руб., З.Мелкумян – 13580 руб., А.Янъян – 5619 руб., С.Каприелова – 16697 руб., Р.Микаэлян – 7610 руб., В.Аванесова – 13760 руб., А.Погосян – 9360 руб., А.Таньян – 5619 руб., Я.Яхширьян – 8795 руб., Р.Саркисян – 8880 руб., С.Аганбекян – 6754 руб., Я.Акопов – 6519 руб., А.Саркисян – 7752 руб., Г.Давидянц – 8202 руб., Б.Саркисян – 5377 руб., Л.Бабаян – 17890 руб., А.Амбарцумян – 12760 руб., Р.Томосян – 8670 руб., Я.Хачатурян – 8877 руб., Е.Багдосарян – 9228 руб., К.Ханкарян – 6574 руб., М.Азарян – 8570 руб.**

В течение 1987 и января-февраля 1988 годов более тысячи армян изъясил деньги со сберегательных касс и покинули Сумгаит. Спрашивается, что заставило их изъясить свои средства и убежать? Большинство сумгаитцев во время событий выполнило свой гражданский долг. Крови могло быть еще больше. Однако большинство горожан предотвратило кровопролитие.

Еще ни одному народу кровопролитие не принесло славы, тем более, если оно исходит ввиду высочайших притязаний, а также трусливости перед правдой, истиной. Много сказано о бдительности, мужестве и бесстрашии сумгаитцев. *Комендант города Краев отмечал в газете «Правда» от 21 марта 1988 года: «Убитых могло быть больше, если бы местное население не помогло. Водитель автобуса в ту же минуту повез 10 армянских семей в свой родной район Шеки. Азербайджанская семья преградила дорогу хулиганам, атакующих их здания. Один рабочий со своим другом-армянином ехал в автобусе. Хулиганы, преградив автобусу дорогу, стали требовать армянина. Сам азербайджанец был ранен, но своего друга спас».*

На первой странице 26 номера газеты «Юрмала» от 20 июня 1989 года были опубликованы нижеследующие слова: «Этот номер газеты посвящается Армении и армянскому на-

роду». 12 страниц из 16 страниц газеты было посвящено Армении. Приводим цитаты из отдельных статей. Сильва Капутикян: «Мы покатались в пропасть. Выхода нет. С одной стороны Турция, с другой - Азербайджан. Не хватает воздуха. Погибаем. Жаль... Большинство азербайджанской интеллигенции считает, что Карабах – неотделимая составная часть Азербайджана».

Писатель Серо Ханзадян: «В 1930 году в Карабахе проживало 850 тыс. армян. В начале 1988 года их число почти наполовину сократилось. В 1926 года в Нахчеване армяне составляли 40 процентов населения. В конце 1988 года, можно сказать, что там не осталось ни одного армянина». Клеветник далее писал: «Убийство армян в Сумгаите преворялось в жизнь с согласия руководителей Азербайджана. Там зверски было убито до 450 армян. Центральная же печать сообщает о гибели 32 человек».

* * *

Свою грязную кампанию армянские националисты в плановом порядке продолжают не в печатных средствах различных стран, а в своей печати. Примером тому может служить книга, изданная в Ереване под названием «Сумгаит, геноцид, гласность». Книга – сплошная клевета и ложь. Посмотрим, что написано в ней: «У нас есть документы, доказывающие, что в Сумгаите погибло более 100 человек». Да, такие выдумки можно часто встретить в каракулях армянских националистов. Раздувая цифры, они тем самым хотят привлечь внимание мировой общественности, это их характерная черта.

Перед нами газета «Известия» от 30 марта 1988 года. В статье «Сумгаит: слухи мешают следствию» следователь Генеральной Прокуратуры СССР по особо важным делам задал руководителю следственной группы В.Галкину нижеследующий вопрос, связанный с Сумгаитскими событиями: Что-нибудь мешает следствию? – Прежде всего, слухи. Следствием решительно было установлено, что в Сумгаите во время беспорядков ни один

ребенок не пострадал, т.е. среди детей не было ни одного погибшего. Число погибших было не 400 и не 500, а 32.

*** * ***

Армянская диаспора, действительно, оказала армянам помощь в размере большой суммы. В первую очередь, в большом объеме были отправлены оружие, продовольствие и лекарственные препараты. Известный французский певец Шарль Азнаур несколько раз бывал в Армении, Ереване. Только сам он выделил 2 миллиона американских доллара, а по возвращении в Париж создал фонд «Азнаур - Армения» и за счет этого фонда оказал Армении помощь в размере 7 миллионов американских долларов. Можно значительно увеличить число таких людей. Однако вся помощь и все силы направлялись на военную интервенцию.

Интересно, откуда получает Степанакерт, насчитывающий всего 200 тыс. населения, вооружения? Ведь официальная Армения отрицает этот факт. Газета «Журнал дью диманш», выпускаемая в Париже, от 24 января 1990 года писала: «В последние дни из Ливана в Ереван продолжают прибывать самолеты, состоящие из тяжелого вооружения, минометов и автоматов. Разгрузка этих самолетов осуществлялась по ночам под контролем работников армянской таможни. Свободные от всякого покровительства вне республики, они больше всего поддерживают сторону армянских экстремистов. Вот уже несколько лет, как в таможне аэропорта нет ни одного служащего русской национальности. Перевозка этого вооружения, возможно, началась с сентября.

С момента возгорания гражданской войны в Нагорном Карабахе в Ереване и селах, на территории, расположенной между столицей и Азербайджанской границей часто можно встретить группу вооруженных людей, а также страшных, возбужденных молодых парней, готовых на все. Во главе этих групп чаще всего стояли армяне, прибывшие из Бейрута и Дамаска. Некоторые из них близки к ливанским террористам и вооруженным хри-

стианским формированиям. Сотни ливанских армян, хорошо знающих тактику уличных боев, приехали сюда без визы. Часть из них разместились в Ереване, а большинство отправилось в путь вокруг приграничных районов Горус и Ханлар. Как и в соседних республиках, Карабахский комитет держал эти формирования в своих руках, ориентируя их против Азербайджана. Только он может предоставить вам вертолет для поездки на восток страны. Этот «Карабахский комитет» превратился понастоящему в военизированный комитет.

В России, в частности в Москве имеются такие силы, которые поддерживают армян, оказывают материальную и техническую помощь Армении, Нагорному Карабаху. В начале 1997 года Россия безвозмездно отправила в Армению оружие в сумме 1 млрд. американских долларов. Этот факт был раскрыт бывшим министром по делам сотрудничества независимых стран Аман Тулеевым и подтвержден председателем Комитета Обороны Государственной Думы России, покойным генерал-лейтенантом Лев Рохлиным на заседании Думы. В апреле 1997 года газета «Труд» писала: «Раздел собственности 7-ой армии бывшего Союза на территории Армении завершился в 1992 году. Несмотря на это, в 1993-96 годах Еревану было передано большое количество дополнительного оружия. На первый взгляд, здесь нет ничего необычного спекуляция оружием во всем мире считается прибыльным бизнесом. Однако Россия передала оружие армянам без всякого договора, без контракта, вернее секретным путем... В соответствующем акте генерала Рохлина указывается, что в 1992-94 годах оружие и военная техника были переданы в Закавказье без директивы из складов армейских группировок:

- ракетно-артиллерийское оружие – более 9,5 тыс. единиц
- 600 вагонов боеприпасов
- 72 штуки противотанкового оружия и техники
- 21314 тыс. технического топлива и 64,2 тыс. тонн горючего

- принадлежности и техника связи – 15977 комплектов связи и 41003 километра полевого кабеля...

Такая необузданность, вооружение армянской армии совпадают со временем работы Павла Грачева в должности министра обороны, работы Михаила Колесникова в должности начальника Генштаба. Рохлин уверен, что «работа» была претворена в жизнь под непосредственным руководством и при участии обоих.

Таблица оружия, незаконно проданных Армении

цена (по средне-коммерческим ценам) Американскими долларами с января 1993 года до января 1996 года

Название	Количество	Общая цена
PU OTR	8	1.680 000
Qruq ZRK	27	8.100 000
Ракеты ZRK	349	104.700 000
Ракеты "OSA"	40	8.000 000
Танки Т-72	40	8.000 000
ВМР-2	50	14.000 000
122 ММ-МК QD-30	36	1.872 000
152 ММ-МК QD-1	18	900.000
152 ММ-МК QD-20	18	720.000
"QRAD"	18	4.500 000
Минометы	26	312.000
"Игла"	40	1.600 000
Гранатометы	20	50.000
Автомат	306	122.400
Автомат	7910	942.200
Пистолет	1947	110.820
Различные боеприпасы	489.160	195.664 000
БМР-2 боеприпасы-30	47 880	14.354.400
БМ PQUR	4	1.320 000
Ручные гранаты	345 800	27.253 000
Пули (разные)	227.253.000	27.253 000
Другие виды оружия	270	270 000 000
Итог, приблизительно		1.000 000 000

В апреле 1997 года газета «Filodelfiya inkuaureg», издаваемая в Нью-Йорке, писала: «Большой политический скандал, возникший в Москве в связи с секретным отправлением в Армении оружия на сумму в один миллиард долларов и дошедший до берегов Америки, вызвал бурную реакцию...

...Это событие отражает все шпионские элементы триллера в период «холодной войны», отличается от нее только тем, что место «холодной войны» ныне занимает борьба между Америкой и Россией, происходящая за мировое господство над новыми нефтяными источниками... Американские компании вложили миллиарды долларов в консорциум, намеревающийся добыть Азербайджанскую нефть. Однако выход этой нефти на рынок зависит от добрых намерений России...

В Сумгаите следствие продолжалось. Армянская печать подняла шумиху о том, что якобы следствие в Сумгаите ведется неправильно и что преступники скрываются, и т.д. В исследовании событий в Сумгаите участвовали опытные следователи, криминалисты, психологи. Можно сказать, что все приехали по линии прокуратуры СССР. **В эти дни в газете «Известия» была опубликована беседа с заместителем Генерального прокурора СССР А.Ф.Катусевым. Александр Филиппович связывал Сумгаитские события с событиями в Нагорном Карабахе. Он отмечал, что массовые беспорядки, начавшиеся 22 февраля в Нагорно-Карабахской Автономной Области, обострили положение в Сумгаите, одном из самых крупных промышленных центров Азербайджана. Результат известен, 32 погибших. Было арестовано 94 подстрекателя и участника.** Далее он продолжает: различные выдумки, слухи вокруг Сумгаитского дела мешают, препятствуют следствию. Например, распространялись слухи, что до массовых беспорядков в городе якобы составлялись списки лиц армянской национальности для их физического уничтожения. Якобы в ряде предприятий специально изготавливались металлические прутья и другие предметы, работники узлов связи намеренно отключали телефоны в квартирах армян. Для проверки этих и других подобных слухов следователи допросили многих жителей Сумгаита, рабо-

чих и сотрудников предприятий, жилищно-эксплуатационных контор, узлов связи и других служебных отделов. Ни одно из этих сообщений не было подтверждено. На днях в следственную группу поступило письмо жителя Армении Г.Б.Улубаяна. К письму он приложил и заявление гражданина В.Г.Григоряна, проживающего в Сумгаите. В заявлении говорится о гибели его жены и троих детей во время массовых столкновений. В связи с этим положением 4 июля Григорян представил следователю прокуратуры СССР точь-в-точь нижеследующее объяснение: «Мы все: я, жена, сын Павел и дочь Елена живы и здоровы. У меня никогда не было сына по имени Владимир. Якобы жена и дети погибли. Я никогда, никому об этом не говорил и не бывал в Москве в связи с этим. Копия заявления, написанного от моего имени, мне доставлена. Однако, подпись не моя. Я подписываюсь не так. Все указанное в заявлении - выдумки».

* * *

В мае 1988 года завершилось первое судебное дело. Тале Исмаилову за убийство было присуждено 15 лет. Представляем читателям с некоторыми сокращениями статью, опубликованную в газете «Вышка», под названием «Провокаторы и соучастники».

Сафаров Низами Сумбат оглу. Родился в 1962 году в многодетной семье в Сумгаите. В первого дня следственным органам представил необходимые показания (сведения). В судебном процессе несколько раз изменял свои показания. В одном из показаний в последний раз сообщил, что оклеветал своих товарищей, за исключением Е.Григоряна.

Мамедов Галиб Гадиршах оглу. Родился в 1967 году в Шемахе в семье рабочего. После окончания средней школы в Сумгаите поступил в профессионально-техническое училище. В январе 1988 года был демобилизован из армии. Показания, данные в ходе следствия и на суде, менялись несколько раз. Только при последнем показании относительно Е.Григоряна он сказал правду.

Гусейнов Вагиф Вахабали оглу. Родился в 1963 году в семье рабочего. На суде отказался от показаний данных во время следствия.

Наджафов Адил Ахмедхан оглу. Родился в 1963 году. Ранее был судим. На суде отказался от показаний, данных во время следствия.

Гянджалиев Элчин Али оглы. Родился в 1965 году. С детства страдал сахарным диабетом, позже заболел туберкулезом легких. Является инвалидом второй группы. Обвиняемый в участии в массовых демонстрациях, был арестован 22 сентября 1988 года. Во время следствия было установлено, что он участвовал в сумгаитских событиях 28 февраля 1988 года. В октябре 1989 года скончался в ходе судебного процесса. (По свидетельству товарищей по камере – покончил с собой).

Исаев Афсар Ислам оглу. Родился в 1962 году в Сумгаите в многодетной семье. В 1985 году осужден за воровство. Имеет трех малолетних детей. Во время следствия несколько раз давал различные показания, на суде остановился на одном из них.

Григорян Эдуард Робертович. Родился в 1959 году в Сумгаите в семье рабочего. Два брата осуждены. А сам три раза, в 1976, 1981 и 1982 годах сидел на скамье подсудимых, как ярый преступник был лишен свободы сроком на 9 лет 2 месяца и 13 дней.

Исполнителями сумгаитских событий руководил именно Григорян. Он был своеобразным инструментом в руках армянских националистов, вращающихся в высших кругах. Григорян мастерски выполнил порученное ему дело. В течение нескольких дней он смог собрать вокруг себя зрелую молодежь. Раздал им деньги, наркотические вещества.

Интересно, откуда у Григоряна под псевдонимом «Паша» столько денег и наркотических веществ, в то время, когда он нигде не работал и вел паразитический образ жизни? Безусловно, его обеспечивали армянские националисты. Но «Паша» не смог до конца сыграть свою роль в этой политической акции. Так, после кровопролития он должен был убежать и тем самым потерять следы, а также доказать, что в

этом деле нет руки армянских националистов. Но они просчитались, видимо, где-то допустили ошибку. Григорян попался в руки и он вынужден был держать ответ перед судом. Армянское лобби в Армении, Москве подняло шумиху вокруг Григоряна. Оно требовало отнять его у Азербайджанского суда и передать России. Но это было невозможно. Григорян должен был ответить за свои поступки.

Армянские националисты завели мощный механизм агитации о Григоряне. Якобы в Азербайджане на него оказывается давление, к нему применяются пытки. Без сомнения, все это было сплошной ложью. За совершенные преступления Григорян был осужден Верховным Судом на 12 лет лишения свободы. Но было непонятно, по каким принципам Григоряну, человеку, убившему 5-х людей, изнасиловавшему несколько армянских девушек, было присуждено 12 лет?

За убийство одного человека (даже и это полностью не было установлено). Тале Исмаилова осудили на 15 лет.

В первый раз был вынесен смертный приговор. Адвокатом Тале был сумгаитец Александр Иванович Иванников. Из разговора с ним стало ясно, что судьба Тале многих интересовала, как в Азербайджане, так и в Москве. На суд и следствие оказывалось сильное давление. В связи с этим я отправил в Генеральную прокуратуру СССР жалобу и в конце написал, что если эти давления будут продолжаться, я откажусь от работы.

Сами знаете, как в этот период средства массовой информации интересовались первым судебным делом. Мой отказ стал бы причиной большого скандала. Позже давления несколько затихли. Смертный приговор был заменен 15 годами лишения свободы.

С помощью московских покровителей армянские националисты добились перевода Григоряна из Азербайджана в Россию. Свое наказание он нес в городе Будёновске Ставропольской области.

FOREWORD

There are few people who do anything to inform the world public and international organization of the bloody events happened in Sumgayit in February 1988. Eyruz Mammadov? The journalist has done a lot investigating the Sumgayit events and revealing the activity of the Armenian terrorist organizations. He investigated the essence of those events in detail and basing upon his observations he wrote a documentary journalistic book “At night from 28th to 29th”. The you are holding in your hands is a short variant of that documentary work named “An Armenian Diversion”.

From the very beginning of the Sumgayit events his works of various style were published in the newspapers and magazines of that period. He is the author of the “Echo of Sumgayit – 2” film scripts. (5 – serial documentary films) These films reveal that the Sumgayit events were planned by the Armenians and their supporters abroad. This book is of the great importance for its informing the peoples of the world of the betrayal against the Azerbaijanian people. It will be very useful for the future too. I appreciate his work. It is one of his successful steps.

Avaz Mahmud Laladag

In 1985 the so-called rebuilding began in the former USSR. That policy roused a lot of peoples.

We revalued our garbled past, the persons and ideas we believed and admired. The social and political processes were under way. The democratic forces and mass media were attacking the Communist Party demanding to root out inertia, conservatism, limitedness, bias.

Insulation reigned in the country. The number of politicians was increasing. Everybody was criticizing and giving advice. There were a few who wanted to work. The country was slowly falling into decay. The foreign investigation centers, institutions, the congressmen were carrying on their destructive policy defending various democrats, financing and instructing them and even buying them if necessary. Relations between nations were the real possibility in strengthening their destructive position. Sowing hostility in such a multinational country as the Soviet Union could cause mass discord. After the rebuilding had been announced such discord took place in Alma-ata (1986), in Sumqayit (1988), in Tibilisi (1989), in Baki (1990), in Vilnius (1991). The events happened in the above mentioned cities changed the mind of the people. Their hatred to the country itself and to the central leaders intensified. Participating in the meetings held in the various republics the people declared their republic's going out of the USSR. Taking the opportunity of these events the Armenians declared the fictitious problem of Upper Garabag to the whole world. Rebuilding was a historical chance to them. The Armenian lobby generously financed their compatriots. They declared the events happened in Sumqayit the "genocide" of the Armenians. They were doing their

best to present the Azeris to the world public as cutthroats and bandits. Of course one couldn't keep silence in such an unjust and immoral game. Because the Sumqayit events were closely connected with those happened in Upper Garabag. But the roots of the Garabag problem are deep. Laying claims to the territory of Upper Garabag the Armenians have repeatedly put this problem forward and managed to achieve their aims in various periods of history. Before analyzing the Sumqayit events let's make an excursion into the history of rise of the Upper Garabag problem.

* * *

It is impossible to win history. In various periods of history different persons in different states tried to distort the historical facts. But this distortion didn't last long. Time epoch and sense gave real estimation to each event. Giving real estimation to the historical events needs courage. The historical personalities who can do it without bias are worth of respect. Unfortunately there are few such personalities in history. It can't be said about the Armenians. The reason of their greatest error and defeat is that their national ideology bases upon falsification and slander. Such ideology deprives the Armenians of authority and respect of the world public which doesn't accept falsification. The Armenians have always concealed the essence of the historical events and facts from their own people as well. According to the history the Armenians are an ethnic group moved to Garabag from Iran.

In the letter written to Sisianov in 1805 the archbishop of the Armenian church stated that the Armenians suffered persecution and pressure and asked him for his permission to move to Yelizavetpol and Iravan.

After the war between Turkey and Russia ended in 1877-79 there began a new rush of the Armenians to the Caucasus. 50 thousand Armenians settled the Gars province. One million Armenians out of one million 300 thou-

sand living in the Caucasus those years were settlers.

The list below show the number of the settlers moved to the Caucasus within 13 years (from 1896 to 1908)

1. The Armenians	1.000.000
2. The Polish	17.264
3. The Czechs	2041
4. The Latvians	4561
5. The Moldavians	2724
6. The Qreeks	82.043
7. The Jews	30.890
8. The Estonians	5241
9. The Aysors	5028

These figures refer to 1897. In 1917 the number of the people evacuated to the Caucasus increased to 6.318.000. Within these years 25% of the whole population were evacuated to the Caucasus. So Russian Empire was carrying on its colonial policy and strengthening its positions in the Caucasus. Count Vorontsov didn't allow to lay boundary between the lands of the local population and those of the settlers. It caused illegal capture of the lands.

* * *

The hypocritical and flattering policy of the Armenians didn't gain them respect. They understood it very well themselves. There arose necessity to set on organization in order to direct up the work into the right channel. So late in the XIX century the Dashnaktsutyun Party was established. And early in the XX century it intensified its work.

After the clash between the Azeris and Armenians happened in 1905 the Dashnaktsutyun Party rendered more active and resorted to terror.

Those years the dashnaktsutyuns were in revolutionary spirits. They aimed at overthrowing the local government and building their Armenian Democratic Republic. They began setting up various committees and cells as

"Voskanapad" in Baki, "A big city" and "Mede Rachak" in Tibilisi, "Pivagankist" in Batumi, "Garapet" in Gars, "Mirkastan" in Irvan, "Kar" in Alexandropol, "Aparaz" in Shusha etc. All these committees subordinated to the "East Bureau" located in Tibilisi.

The Party had a strict system of finance. Every member of it had to pay 2% of his wage to the budget of the Party. That process was under strict control. Of course, the fees were not the only source of the Party's income. Funds were allocated from various lectures, concerts, performances, lottery games. The budget was seriously controlled. According to the information from October 1907 till December 31, 1908 the monthly fees were paid by the local cells in the following way.

"Sari"	29 manats	90 gapiks
"Bureg"	11 manats	12 gapiks
"Aparaj"	11 manats	49 gapiks
"Mrav"	4 manats	10 gapiks
"Chayr"	19 manats	50 gapiks
"Krak"	16 manats	99 gapiks
"Zayruit"	85 manats	35 gapiks

That sum was spent on propaganda.

* * *

In 1987 Academician A. Aganbekyan made a speech to the armenian elite stating that from the economic point of view Upper Garabag should be joined to Armenia. He thought it to be natural.

Before analyzing that statement of the academician let's make an excursion to history. In 1985 M.S. Gorbachov, the Secretary General of the Communist Party Central Committee declared rebuilding ("perestroika"). Reforms began in the country. Those working in the field of ideology, mainly a lot of editors-in-chief were replaced by the radical forces under the cloak of democ-

racy. The idea of a new thinking was put forward. That idea dominated over everybody in the country. But there appeared those who made full use of rebuilding and democracy for their own sake. Not only the inner forces but also the foreign ones took advantage of that opportunity. It was M.S.Gorbachov who backed them and he himself and his reforms were backed by the western world.

* * *

Taking advantage of rebuilding the Armenians and their lobby abroad decided to have a rich political and social base to promote the upper Garbag problem.

The state , social and political figures of Upper Garabag Autonomous Republic and Armenia as well met with the people very often trying to carry on their disgraceful policy and influence their minds.

I'd like to give some episodes from the speech of Vazgen, the Catholicos of the Grigoryan Church of Armenia made on television on February 25, 1988. " I think it natural, legitimate, under constitution to join Upper Garabag to Armenia ... These days I get a lot of letters from our foreign church organizations which ask me to apply to the Soviet government and ask to settle the Upper Garabag problem under the constitution of the Soviet Union and under the resolution of the Board of the peoples deputies of the upper Garabag Autonomous republic. I phoned M.Gorbachov and asked him to promote settling this problem in favor of the Armenian population of the U.G.A.R. I answer you that the U.G.A.R. problem will be settled in Moscow according to the right of self determination of the nations in the USSR. We must be quiet, reserved and wise in looking forward to this problem being settled in our favour. It is a dangerous time and we must protect the Armenian-Azeri fraternity in order not to let the conflict happen between the nations. I assure you that it is the will of the Armenians living abroad who do their best to help you settle the U.G.A.R. problem. Otherwise we can lose. Our aim is not to hinder justice but

achieve its victory. Be careful. Follow my call. As the patriarch of the Armenian people I feel responsibility for my motherland and my nation. I address you in the name of the Holy Bible. God bless you!

On February 26, 1988 poetess Silva Kaputikyan made a speech on Armenian National television. Addressing her people she said that Zori Balayan and she had been received first by N.Yakovlev, the Secretary of the Communist Party Central Committee and then by M.S.Gorbachov. S.Kaputikyan and Zori Balayan told them that as the result of the nationalistic policy of Stalin Upper Garabag joined Azerbaijan. That historical mistake ought to be corrected. She said that during the talk they had used the word Upper Garabag very often. Gorbachov corrected them saying that the old name of Garabag was "Artsax". That fact made it clear that Gorbachov knew not only the real state of affairs but also the history of Garabag very well. In order to prove our backing him we told that the population of U.G.A.R. liked and defended his policy of rebuilding and carried his portraits at the meetings. It testified their love to M.S. Gorbachov. Gorbachov stated that there were a number of national problems to be settled by the central Committee Plenary meeting in the near future and the problem of U.G.A.R. would always be under his control. We expressed our gratitude to him for receiving us. As a rule the president of the biggest state in the world spends 19-15 minutes receiving the presidents of the countries of the USSR. But we talked nearly an hour.

Addressing the whole Armenian population including the young S.Kaputikyan said that Garabag had historically belonged to Armenia. She said they intended not to unite the lands but to restore the historical injustice. Our people have suffered great tragedies. Our people are wise. We must express our wisdom backing Gorbachov. Because those against rebuilding and democracy can unite and frustrate our plans. So we must help him and take back our historical lands.

* * *

The Armenian nationalists and their defenders in Moscow and abroad were involved in preparing and implementing the Sumgayit events. Shedding blood in Sumgayit they wanted to announce the whole world that the Azeris didn't let Armenians live silently and wanted to annihilate them both physically and morally.

In his analytical article "Why Sumgayit" late Academician Ziya Bunyadov tried to analyze the events taken place in Sumgayit. Why were the mass of the Armenians leaving Sumgayit those days taking their means out from the savings banks? **What was a certain Arteshes Gabrielyan from Sweden doing with his videocamera in the streets of Sumgayit? Was he making a film? This fact testifies that the Sumgayit events were arranged beforehand. On September 28, 1989 the newspaper "Xalg gazeti" wrote: "Armenian Artashes Gabrielyan named the film made by him in Sumgayit as "Save us from the cutthroats ".** The film was planned for the armenian centers in the foreign countries. Making that film they aimed at presenting Azerbaijan and the Azeri people as a blood-thirsty nation to the whole world. A campaign of propaganda followed those events. A new "genocide" against the Armenians was presented in the foreign newspaper. Those days Eduard Oganesyanyan the editor in chief of the Armenian editorial staff of the "Azadlig" radio station was doing his best in presenting the Sumgayit "genocide" as an unprecedented action in the history of mankind. They announced that 500 people (not 32) had been murdered. A book "Sumgayit, genocide, glasnost" was urgently published in Yerevan and spread throughout the country.

Here is given an extract from the article published in "Pravda" on March, 1, 1988.

A group of hooligans roistered in Sumgayit. They were furious and violent. Measures have been taken to normalize the situation and restore peace. The investigation services are carrying on an investigation.

Blood was shed in Sumgayit on February 28-29 at night. V.V.Krayev lieutenant general of the USSR Defence Ministry was appointed the commandant.

* * *

The Armenians were closely involved in Sumgayit events. But like an instrument. They might have not understood that. Their minds were poisoned by ideological psychosis of the Armenian ideologists. Every Armenian had to be a real patriot for Great Armenia. Regardless of place, race, religion every Armenian had to prove his patriotism in his actions and work. During that period the subsidiaries of Garabag Committee worked in Sumgayit. Such subsidiaries were set up almost in all big enterprises. The membership fees were paid regularly.

Grigori Kotenko, Ukrainian, the examining Judge of the USSR Head Public Prosecutor's Office said.

- Before the Sumgayit events information on the reaction of the population on Garabag problem was sent to Garabag and then to Yerevan every other day. A question arises-Who was that information sent by? By Azeris? No. By Russians? Why did they need it? Indeed they were the Armenians who did it namely the Armenian girls. They were headed by Stella. All the information was received by her and then given to Stepanakert and Yerevan by the Armenian communicators in the post offices. Stella was highly paid for that activity and she divided money with the girls. When the Sumgayit events began Stella was rescued by the military men. Then she disappeared. At first we wanted to find her but soon forgot about her having too much work to do. I'd like to state that Stella not only gathered information. She had a few brothels in Sumgayit. The Armenian girls at the age of 15-25 received there clients every evening. We interrogated one of the girls named Nairini. She said they were afraid of Stella. She threatened them. A lot of people knew about it, but nobody tried to stop her. They preferred to keep silence. Stella was said to have a great respect. Wherever she

went she was received with respect. In short those young men and women played the role of mediators between those in power and the Garabag Committee. Any problem arisen was settled very soon. I'd like to add that the driver of the first Secretary of the Sumgayit Party Committee and the secretary of the city Prosecutor's Office were Armenians. This fact needs no comments.

There was truth in Kotenko's words. With the help of such people as Stella the Garabag Committee could regular its activity. Though they were carrying on their activity very secretly they were unmasked during the Sumgayit events. Most of murdered and robbed in Sumgayit were those who had refused to cooperate with "Garabag Committee".

Two months before the Sumgayit events the members of the Garabag Committee began to take their means out of the savings banks. What made them do it? It was strange. The people who had been saving money for a long time suddenly took it and went away. It proves that it was an action arranged beforehand. For reference we give the list of the owners who took their means out of the savings banks.

1. N.Aqajanyan	16765 rouble
2. S.Gevorkyan	11244 rouble
3. K.Martirosyan	8730 rouble
4. Z.Melkumyan	13580 rouble
5. A.Tanyan	5619 rouble
6. S.Kapriclova	5619 rouble
7. R.Milkaelyan	7610 rouble
8. V.Avanesova	13760 rouble

During December 1987 and January and February 1988 more than one thousand Armenians took their means out from the savings banks and left Sumgayit. What made them do it?

During the Sumgayit events most of the population of Sumgayit did their duties as citizens . Much more blood could have been shed. But most of the inhabitants prevented it..

Being a result of great ambitions and weakness before the reality bloodshed has never done anybody honour. Much has been said about courage and vigilance of the inhabitants of Sumgayit. In his interview to the newspaper "Pravda" on March, 21, 1988 *Krayev, the commandan of Sumgayit said: "Much more people could have been murdered if the local population hadn't helped. A driver of the bus took 10 armenian families to his native district Shaki. An Azeri family stopped the hooligans who attakked their building. A worker was going with his armenian friend on a bus. The hooligans stopped the bus and demanded the Armenian. The Azeri rescued his armenian friend but he himself was wounded."*

On June 29, 1989 the newspaper "Yurmala",(#26) was devoted to Armenia and the Armenian people. Here are given some episodes from different articles:

Sylvia Kaputikyan :*"We are in difficult situation. We have no way out. We border with Turkey and Azerbaijan have no air to breathe with. We are going to die. It is pity. Most of the intelligensia in Azebajjan consider Garabag as an integral part of Azerbaijan"*.

Sero Xanzadyan, a writer: *"850 thousand Armenians lived in Garabag in 1930. This number reduced twice early in 1988. In 1926 40% of the population in Nakhchivan were Armenians. Now no Armenian lives there. He added: "Murder of the Armenians in Sumgayit was adjusted by the leaders of Azerbaijan. About 450 Armenians were murdered in Sumgayit. But the central media inform of 32 killed"*.

* * *

The Armenians presented their foul campaign not only in the media of the foreign countries but also in their local media. The book "Sumgayit , genocide, glasnost" published in Yerevan is an example to it. This book is full of slander and lies. It says: "We have documents which testify that more than 100 people were murdered in Sumgayit". Exaggerating the figures they were trying to attract the attention of the world public. That is a feature peculiar to the Armenians.

On March, 30, 1988 the newspaper "Izvestiya" wrote: "In the article Sumgayit: rumours hinder the investigation" V.Galkin, the head of the investigation group on Sumgayit events was asked a question: " Does anything hinder the investigation?" He answered that rumours hindered it. The investigation revealed that no child died. The number of those who died was neither 400 nor 500. Only 32 persons died.

* * *

The Armenian Diaspora helped them greatly. They provided them with weapons, food, medicine. The well known singer of France Charl Aznavur had been to Armenia for a few times. He himself allocated 2 million US dollars and after returning to Paris he established an "Aznavur-Armenia" fund from the account of which he allocated 7 million US dollars to Armenia. All the aids aimed at military aggression. The population of Stepanakert was no more than 200 thousand. Where did they buy the weapons? But official Armenia denied this fact.

On January 24, 1990 the newspaper "Jurnal dyu di-mansh" published in Paris wrote: "Submachine guns and minethrowers have been coming by plane from Lebanon in the last few days.

They are unloaded at nights under the control of the customers officers. They are free of any outside patronage and have joined the extremist Armenians. No Russian has been working in the airport customs in the last few days. The

delivery of weapons may have begun in September. Since the civil war began in Upper Garabag many armed people especially the youngs have been met in Yerevan and villages, on the boundary between the capital and Azerbaijan. These groups are mainly headed by the Armenians who have come from Beirut and Damascus. Some of them are close to the terrorists from Lebanon and armed Christian formations. Hundreds of Lebanese of Armenian birth have come here without any visas. They are good at street battles tactics. Some of them are in Yerevan, but most have left for Gorus and Khanlar (the boundary regions). The Garabag Committee has become a real military committee. Only it can place a helicopter at your disposal to go to the East of the country.

There are some forces in Russia, mainly in Moscow who back the Armenians and provide them with financial and technical aid. Early in 1997 Russia sent Armenia weapons worth 1 billion US dollars free of charge. That fact was revealed by Aman Tuleyev, the former acting minister of the Union of Independent States of Russia and confirmed by late Lev Rokhlin , the chairman of the Committee of Defence of Russian State Duma, lieutenant-general. In April 1997 the newspaper "Trud" wrote: " Division of the property of the 7th army of the former USSR located in Armenia came to an end in 1992. However, during 1993-1996 plenty of additional weapons were given to Yerevan. At first sight there is nothing unusual about it as the weapons trade is the most profitable business in the world. The special case is that Russian weapons were given to the Armenians without any conditions. In short they were given secretly.

According to the appropriate deed of General Rokhlin in 1992-1994 the weapons and military technics were given to the Caucasus from the ammunition dumps of the army without any instructions.

- missile and artillery guns – more than 9,5 thousand units
- 600 waggons of fighting supply

- 72 units of anti-tank guns and equipment
- 64,2 thousand tons of fuel
- liaison appliances and equipment -15977 liaison sets and 41003 kilometer of desert cable...

Such arming of the Armenian army synchronizes with Pavel Grachov's being Defence Minister and M.Kolesnikov's being the chief of the headquarters. Rokhlin is sure that both these persons were involved in those acts and even led them.

The list of the arms illegally sold to armenia

*Price / in average commercial prices/ in US dollars.
From January 1993 to January 1996*

Name	Number	Total price
PU OTR	8	1.680.000
GRUG ZRR	27	8.100.000
ZRK MISSILES	349	104.700.000
"OSA" MISSILES	40	8.000.000
T-72 TANKS	40	8.000.000
BMP-2	50	14.000.000
122 MM-MK GD 30	36	1.872.000
152 MM-MK GD-1	18	900.000
152 MM-MK GD 20	18	720.000
"GRAD"	18	4.500.000
MINETHROWER	26	312.000
"IGLA"	40	1.600.000
QRENADE CUP DISCHARGER	20	50.000
SUBMACHINE GUNS	306	122.400
SUBMACHINE GUNS	7910	942.200
PISTOLS	1947	110.820
DIFFERENT SUPPLY	489.160	195.664.000
BMP-2 S SUPPLY-30	47880	14.54.400

BM PGUR	4	1.320.000
HAND-GRENADE	345800	27.253.000
BULLETS	227.253.000	27.253.000
OTHER WEAPONS	270	270.000.000
TOTAL		1.000.000.000

In April 1997 the newspaper "Philodelphia inquirer" published in New York wrote: "A serious political scandal has burst out in Moscow in connection with the fact that 1 billion US dollars worth arms were secretly sent to Armenia. This scandal has provoked a reaction which has reached the US.

...This story reflects all the elements of the cold war" period thrillers. The only difference is that the cold war is replaced by the struggle between the US and Russia for the new oil reserves. The US firms have invested billions of dollars in the consortium which is going to extract oil in Azerbaijan. But this oil's presentation to the world markets depends on the desire of Russia.

* * *

Investigation in Sumgayit was under way. But the Armenian media aroused a scandal saying that the investigation was not imbiased and the criminals were hidden etc. Experienced investigators, criminals, psychologists were involved in the investigation of the Simgayit events. Almost all of them were sent to Azerbaijan by the **USSR Public Prosecutor's Office**. An interview with **A.F.Katusev, deputy General Prosecutor of the USSR** was published in "Izvestiya" **Alexander Philipovich connected the Sumgayit events with those of Upper Garabag. He noted that the mass disorders began in UGAR on February 22 tensified the circumstances in Sumgayit, one of the biggest industrial cities of Azerbaijan. The results are known – 32 people died. 94 instigators and participants of those events have been arrested.** Katusov noted that various rumours around these events hinder the investigation. For example there were spread

rumours that before the mass disorders began in Sumgayit there had been drawn up a list of the Armenians to be killed; at some enterprises there had been made special metal things to be used during the future events; the workers of the communication centers intentionally cut off the telephones in the Armenians apartments. In order to check all these rumours the investigators interrogated a lot of inhabitants of Sumgayit, the workers of the enterprises, communication centers and other service centers. None of those rumours were proved. The investigation group has recently got a letter from the Armenian citizen G.B.Ulubabayan. An application of the Sumgayit citizen A.G.Grigoryan was attached to that letter. In his application Grigoryan stated that his wife and three children had died during those mass disorders. In connection with it on July 4 he was interrogated at the USSR Public Prosecutor's Office and told the following; " We all, I mean my wife, son Pavel daughter Yelena and me are alive. I have never had a son named Vladimir. My wife and children are said to be dead. I have never told such a thing to anybody and have never gone to Moscow in connection with this. I have neither written nor signed this application. I don't sign in such a way. What is written in the application is nonsense.

* * *

In may 1988 the first trial came to an end. Tale Ismailov was sentenced to 15 years of imprisonment for murder. I'd like to give some extracts from the article "Provocateurs and shareholders" published in the newspaper "Vishka".

Nizami Sumbat ogli Safarov. He was born in a large family in Sumgayit in 1962. He gave the investigation group the necessary testimony. During the trial he changed his testimony several times. In his last testimony he said that he had casted aspersion upon his friends except E.Grigoryan.

Galib Gadirshah ogli Mammadov. Was born in the family of workers in Shamaxi in 1967. After living the secondary school he entered the Sumgayit Trade School. In January 1988 he was demobilized from the army. He also changed his testimony during the investigation and trial several times. Only in his last testimony he told the truth in respect to E.Grigoryan.

Vagif Vahabali ogli Huseynov. Was born in the family of workers in 1963. He rejected his testimony given at the trial.

Adil Ahmadkhan ogli Najafov. Was born in 1963. Had been judged before. At the trial rejected his testimony given during the investigation.

Elchin Ali ogli Ganjaliyev. Was born in 1965. He had been suffering from diabetes since his childhood. Then he fell ill with tuberculosis. He was II group invalid. He was accused with participating in the mass disorders and arrested in September, 22. In the course of the investigation it was revealed that he took part in the Sumgayit events on February 28. When the trial was under way in October 1989 he died.

Afsar Islam ogly Isayev. Was born in a large family in Sumgayit in 1962. In 1985 was sentenced for theft. He has three little children. During the investigation he gave various testimonies.

Eduard Robertovich Grigoryan. Was born in the family of workers. His two brothers had been sentenced. He himself had been under trial three times: in 1976, 1981 and 1982 and was sentenced to 9 years, 2 months and 13 days of imprisonment.

It was Grigoryan himself who headed the participants of Sumgayit events. He was an instrument in the hands of the Armenian nationalists. He could cope with the task he had been given. Within a few days he could get together with the youngs, gave them money, drug. It is interesting how he could get so much money and drug. He didn't work anywhere and was a parasite. It is obvious that

he was provided by the Armenian nationalists. His sobriquet was "Pasha". "Pasha" couldn't play his role in the political action to the end. Because after the bloodshed he had to disappear. It could prove that the Armenians were not involved in those events. But Grigoryan was arrested and had to stand a trial. The Armenian lobby living in Armenia and Moscow tried to make a scandal in connection with his arrest. They demanded to refer his case to Russia. But it was impossible. He had to answer for what he had done.

The Armenian nationalists began to propagandize in his favour. They tried to assure everybody that Grigoryan underwent pressure and torture. It was outrageous lie. For the crime he had committed he was sentenced to 12 years of imprisonment. Something was wrong with that sentence. Because Grigoryan murdered 5 persons, raped a few armenian girls. How could he be sentenced to only 12 years of imprisonment? For murdering only one person Tale Ismayilov was sentenced to 15 years of imprisonment. But firstly he had been sentenced to death. The lawyer of Tale Alexander Ivanovich Ivannikov told that a lot of people were interested in his fortune both in Azerbaijan and Moscow. The court as well as the investigation were under pressure. Seeing it A.I.Ivannikov complained to the USSR Head Public Prosecutors Office saying that he would refuse protecting Tale Ismayilov if the pressure didn't stop. But those years mass media was very interested in the first trial. The lawyer's rejection could cause a scandal. Afterwards the pressure became weak and Tale was sentenced to 15 years of imprisonment.

Backed by theirs supporters in Moscow the Armenian nationalists managed to take Grigoryan to Russia. He was serving his sentence in Budyonovsk city of Stavropol region. But it will be the theme of another talk.